

ÁIMMAHUŠŠAN

Sámediggediedžáhus sámi kultur muitosuodjaleami birra

2021

Ávjobárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka

Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Sisdoallu

1. Álgu	6
1.1 Mihttomearri – máhttovuđot ja boahtteáiggedidolaš kultur-muitopolitihkka	7
2. Rámmaeavttut	8
2.1 Juridihkalaš rámmat	8
2.2 Servodatlaš rievdamat	10
2.3 Dálkkádatrievdamat – kulturmuiittut ja kultureanadagat	11
2.4 Digitaliseren ja diehtovuođut	12
3. Vistesuodjalus ja fanassuodjalus	15
3.1 Sámi vistesuodjalus	15
3.2 Fanassuodjalus	20
4. Arkeologalaš kulturmuiittut	23
5. Bassibáikkit	31
6. Sámi dákterikkit ja hávdeávdnasat	36
7. Gulahallan, oainnusmahttin ja gaskkusteapmi	42
7.1 Sámi kulturmuitodáhtaid digitaliseren	42
7.2 Duođašteapmi ja báikkálaš beroštupmi	44
7.3 Gaskkusteapmi, dikšun ja láhčin	45
7.4 Báikenamat – kultur-historjálaš gáldut ja kulturmuiittut	47
8. Kulturbirasráfiduhittimat ja válljejuvvon eanadagat eanadoalus (UKL)	48
9. Hálldašansuorggit ja ovttasbargu	51
9.1 Ođđa máhttu sámi ássama birra máddin	51
9.2 Davviriikalaš sámi kulturmuitosuodjalus ja riikkaidgaskasaš bargu	52
9.3 Guovttesuorat hálldašeapmi ja ovddasvástádusjuohku	53
10. Ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusat	56

Govvosat

Govus 1. Kártasárggus mii čájeha plánejuvvon bieggamillorusttega Dønnesfjord nammasaš guovllus Sállanis, Ákrjoluovtta suohkanis oktan kulturmuiittuiguin ja bieggafápmorusttega infrastruktuvrrain.....	13
Govus 2. Visogovva mii čájeha duođaštuvvon automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid. Deanu gielddas leat eahpitkeahhtá eanemus automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttit. Maiddái Unjárgga gielddas ja Guovdageainnu, Gáivuona, Ivgu, Siellaga ja Dielddanuori suohkaniin leat ollu dakkár visttit. Kártavuođđu: Askeladden	15
Govus 3. Áiti lea dábálaš sámi vistešlágja. Dás leat ovdamearkkat máttasámi, bihtánsámi ja davvisámi guovlluin Aarborte, Bådådjo ja Deanu suohkaniin. Govva: Sámediggi.	16
Govus 4. Goahti lea sámi vistešlágja mas lea guhkes árbevierru ja iešguđetlágan doaimmat. Gorsa-goahti lei álgoálggus geassesadjegohti ja lea deatalaš kulturmuitu Siellaga suohkanis. Govva: Sámediggi.	16
Govus 5. Stuorragohti Stavassdalénis, Grane suohkanis. Govas gurot bealde čuoččuba eaiggádat, Jorg (Georg) ja Marie Kvittjell. Olgešbealde čuožžu Oscar Åsebø. Olaf Andreas Olsen huksii goadđ 1927:s. Frank Storm Johansen lea gowidan 1940-42:s, Bjørn Storm Johansen lea addán lobí geavahit gova	16
Govus 6. Ovdamearkkat sámi vistešlájain. Govva: Sámediggi	17
Govus 7. Ávdnasiid ođđasisgeavaheapmi lea báidnán huksenvieru. Dá lea ovdamearka ođđaaáiggis. Maiddái dakkár visttiin sáhttá leat suodjalanárvu. Govva: Sámediggi	18
Govus 8. Leansmánnegárdi Guovdageainnus lea ovdamearkan almmolaš vistái ođđasithuksenáiggis. Govva: Sámediggi.	18
Govus 9. Deatalaš lea seailluhit ovddasteaddji čoakkáldagaid muorrafatnasiin ovdalgo dat jávket. Govva: Sámediggi.	20
Govus 10. Rissebáktešlája geadgeággeorrundadjí Deanu gielddas. Rissebákteorrundajíin lea mihtilmas hápmi ja dat áigemeroštallojuvvojít gullat áigodahkii 2100-1800 ovdal Kristusa. Daid gávdná Finnmarkkus ja Guoládagas. Govva: Sámediggi.	23
Govus 11. Nu mo namma dadjá ge, de leat juovvahávddit dávjá juovas. Govva: Sámediggi.	24
Govus 12. Govva čájeha arkeologalaččat iskkaduvvon slettnesorrungsaji Bearlavági gielddas. Das lea árran guovddážis ja mii oaidnit mo dat sulastahttá dan mo sámi goađit ja lávut leat lágiduvvon. Fuomáš dan golbma fálládávtti mat leat árrana duogábealde. Govva: Bjørnar Olsen, UiT.	25
Govus 13. Govus 13 Ráktorokkit ovdal ja manjá roggama. Rokkit geavahuvvojedje olju buvtadeapmái mearranjicčehasain dainna lágiin ahte suddadedje buoiddi stuorra vuosšanrokkiin. Dat ledje geavahusas sullii 1000 jagi, sullii Kristusa riegádeami rájes gitta sullii 1200-logu rádjai, muho eanemus intensiiva geavaheapmi lei áigodagas lei 600-900 manjá Kristusa. Olju geavahuvvui mánjga láhkai ja lei Davvi-Romssa ja Finnmarkku sápmelaččaid deatalaš gávpegálvu. Govva: Sámediggi.	25
Govus 14. Goahtesadjí Bearlavági gielddas. Govva čájeha mearkkaid oktasašgoađi manjis mas lea sihke ássan- ja návetoassi. Rittus leat ollu dakkár goahtesajit. Govva: Sámediggi.	26
Govus 15. Bivdoroggi Romssa suohkanis. Bivdorokkit leat dávjá nu ahte dat ovttas ásahit dakkár vuogádaga mii hehtte goddejohtolaga strategalaš manahaga. Govva: Sámediggi.	27

Govus 16. Čilla Rohtovákki guras olggumusas Johkanis, Deanu gielddas. Čilat geavahuvvojedje goddebivddus ja ledje dávjá mánja dakkár strategalaš sajiin gokko goddi johtalii. Govva: Sámediggi.	28
Govus 17. Stálloduktásajit leat sámi orrunsajit orddas. Dat leat dábálaččat 2 gitta 15 orrunsaji manjálagaid, hárve eanet go 8. Dat leat geavahuvvon áigodagas 600 – 1300-logus, muhto váldogeavahanágodat lei 800 – 1050 manjá Kristusa. Govva: Sámediggi.	28
Govus 18. Árran bearpmehiiguin Geassejávrri guovllus Deanu gielddas. Dát leat dávjá dat mearkkat mat leat báhcán lávu ja goadí manjis. Muhtumin sáhttet maid leat geađggit rieggán mat leat geavahuvvon doallat loavdaga sajis. Govva: Sámediggi.	29
Govus 19. Goahtesadji máttasámi guovllus, Lona-sadji Trollheimena guovddážis. Govva: Sámediggi.	29
Govus 20. Oassi bahčináiddis árra 1900-logus Ceakkoguras, bajábealde Rávtošnjárggas Porsárggus. Govva: Sámediggi.	30
Govus 21. Ollu sámi bassibáikkiin leat mihtilmas sárgosat ja dat earránit birrasiin. Murggiidgahperaš lea eanamearka Várjavuona davábealde. Dat lei bálvvosbáiki ja das leat maid juvvahávddit ja sáivoláttu. Govva: Sámediggi.	31
Govus 22. Bálvvosgeađggit sáhttet čatnasit iešguđet doaimmaide, guolásteapmái, meahcásteapmái, boazodollui. Muhtumat oidnojít guhkkin juo ja earát leat fas leat eambbo čihkosis. Govva: Sámediggi.	32
Govus 23. Bardojuvvon geađgerieggát gávdnojít mánjga sajis. Muhtun sajiin sáhttet leat leamaš bálvvosbáikkit ja earát fas leat leamaš bividrusttegat. Govva: Sámediggi.	34
Govus 24. Juvvahávddit sáhttet leat ráktojuovain, bákteluoddanemiin ja stuorra gedđgiid bálddas. Muhtumat leat gobit ja rokkit juovas ja earát fas leat čielga borat. Dat gávdnojít stuorra osiin Sámis. Bajábealde: juvvahávddit ráktojuovas ja gálli bálddas, Várjjat. Vuolábealde: bivdohávdi, Oppdal. Govva: Sámediggi.	36
Govus 25. Kulturmuitoregistrerenkurssas maid Sámediggi lágidii Duoddara Ráffes/Bájddáris 2012. Govva: Sámediggi.	43
Govus 26. Láhčojuvvon sámi kulturmuittut ja gaskkustan-prošeavttat leat resursan skuvlii. Govva: Sámediggi.	45
Govus 27. Sámediggepresideanta Aili Keskitalo ja sámediggeráđđi Henrik Olsen – láhčojuvvon bihtánsámi kulturmuittuid rähpama oktavuođas Sáltoduoddaris. Govva: Sámediggi.	46
Govus 28. Säǟmsijdd oktan St.Georga kapeallain. Govva: Sámediggi.	49
Govus 29. Dá oaidnit Reinsenn guvlui Valdresis. Dán kultureanadagas lea registrerejuvvon vejolaš sámi ássansadji ruovdeáiggis. Govva: Sámediggi.	51
Govus 30. Ruksesbávtti báktenjuohtan, Porsánggu gielddas. Dan maid mii dál diehít sámi kulturmuittuid birra, lea boادus dakkár historjálaš proseassain mat leat dáhpáhuvvan guhkes áiggi Sámis. Maiddái báktenjuohtamiid ja báktesárgumiid sáhtta geahččat dan vuodul. Govva: Sámediggi.	53

1. Álgu

Sámi kulturmuittut lea min historjá. Dat duodaštit sámi geavahusa, ássama ja leahkima. Dat gaskkustit máhtu min máttarmáttuid eallindiliid, resursageavaheami, oskku ja eanadatheivehemiiid birra. Dat sáhttet leat goahtesajit, árranat, viesut, áittit, juovvahávddit, girkogárddit, bálvvosbáikkit ja bassivárit, gámasuoidnečuohpahagat ja mánáid stoahkanšiljut. Sámi kulturmuittut leat maid njálmmálaš muiatalusat ja luodit mat čatnasit dihto báikkiide. Sámi kulturmuittuid mánngabealatuohta Sámis duodašta guhkesáiggi ja mánnggalágan geavahusa guhkás manjás guvlui áiggis.

Kulturmuittut leat deatalaš eaktun máhttui sámi meahcásteami birra.

Sámedikkis lea hálldašanovddasvástádus sámi kulturmuittuin ja sámi vistesuodjalusas miehtá riikka. Sámi kulturárbbis lea stuorra árvu. Dat lea vuodđun máhtto- ja identitehtaduddjomii, vásáhusaide ja geavaheapmái, ja dat bidjá eavttuid areálaplánemíidda ja sisabahkkemiidda. Kulturmuittut galget hálldašuvvot iežaset historjá ja árvvuid vuodul ja leat deatalaš máttovuođđun sámi vuogatvuodđaid sihkkarastimis areálaide ja luondduriggodagaide. Máhttu kulturmuittuid birra ja duodaštus ovddeš áiggiid eanageavaheami birra leat eaktun ceavzilis areálageavaheapmái ja ealáhusdoaimmaheapmái sámi guovluuin.

Sámi kulturmuitosuodjalussii váikkuhit rámmameavttuid, máttovuođđu, teknologijja ja servodaga rievdan. Seammá dahket láhkarienvdadusat, nu go sámi kulturmuittuid ráfáiduhittinrájáid rievdaapmi. Urbaniseren, matakkošteamit, olgoáibmodoaimmat, industrija

*Sámedikkis lea
hálldašanovddasvástádus
sámi kulturmuittuin ja
sámi vistesuodjalusas
miehtá riikka*

ja dálkkádat leat ovdamearkka dihtii dakkár deatalaš bealit mat váikkuhit min kulturárbái. Dasa lassin lassána ja rievđá máttovuođđu odđa vugiid ja odđa teknologijja bokte.

Bargamušaid sirdin Riikaantikváras jagi 2020 lea addán Sámediggái stuorát ovddasvástádusa. Dasto lea Riikaantikvára álggahan stuorát digitaliserenbarggu. Boahtteáiggediđolaš kulturmuitohálddašeapmi dárbbáša beaktilis diehtojuohkinjodú gaskal instánssaid ja diehtovuođuid.

Nuppi máilmisoađi manjá logijagiid stuorra nationála registerenprošeavttain lei uhccán beroštupmi sámi kulturmuittuide. Dál mii almmatge oaidnit ahte arkeologalaš kulturmuittut ja odđa máhttua lassána eanet ja eanet hálldašeami barggu geažil ja iešguđet dutkan- ja duodaštanprošeavttaid geažil. Dattetge lea ain mealgat váddásat háhkat diedđuid sámi kulturmuittuid birra. Dárbu ja vejolašvuohta sáhttit háhkat kulturmuitodiedđuid šaddá eanet ja eanet áigeguovdil go deaddu stuorru dakkár areálaide maidda sisabahkken ovđal ii leat guoskan. Danne mis váilot vuodđodiedđut go fápmolinját, bieggamillut ja minerálaindustrija galget huksejuvvot guovlluide mat leat guhkkin eret geainnuin ja eará infrastruktuvras. Go deaddu odđa guovlluide stuorru, de stuorru maiddái dárbu eanet máhttui daid seamma guovlluid birra. Buorre máttovuođđu lea mearrideaddjin Sámedikki vejolašvuhtii sáhttit beaktilit fuolahit láhkageatnegahttojuvvon doaimmaid kulturmuitohálddašeamis ja areálaplánemis.

Sámediggi lea čađahan viiddes duođaštan-ja registrerenprošeavtta automáhtalaččat ráfäiduhttojuvvon sámi visttiin. Dan olis leat dál registrerejuvvon sullii 900 ráfäiduhttojuvvon sámi vistti. Ollu automáhtalaččat ráfäiduhttojuvvon visttit, oppalaš lassáneapmi dain arkeologalaš kulturmuittuin maid mii diehtit ja iešguđet dutkanprošeavttat leat mielde lasiheamen máhtu, muhto buktet maiddái odđa hástalusaid hálddašeapmái sihke fágalaččat ja resurssaid dáfus. Vistesuodjalanprošeavtta vuodul lea Sámediggi ožzon buori visogova ráfäiduhttojuvvon sámi visttiin ja dain hástalusain mat čatnasit daid hálddašeapmái ja ortnegisdoallamii boahttevuodas. Dattetge lea báhcán ollu bargu. Sullasaš ollislaš kárten ii leat čađahuuvvon arkeologalaš sámi kulturmuittuin, vaikke vel leat ge čađahuuvvon muhtun stuorát registeremar arkeologalaš sámi kulturmuittuin stuorát dutkan- ja huksenprošeavtaid oktavuođas.

Sámedikki kulturmuitohálddašeamis lea viiddes njuolgga oktavuohta sihke gielddaiguin, priváhta huksejeddjiiguin, ráfäiduhttojuvvon visttiid eaiggádiiguin ja báikegoddelaččaiguin. Kulturmuitohálddašeapmi lea dábálaččat vuosttaš ja áidna oktavuohta mii ollugiin lea Sámedikkiin. Dat addá midjiide buori vuodu fuobmát mii lea deatalaš gielddaide ja báikegottiide ja das ahte gaskkustit sihke sámi kulturhistorjjá ja Sámedikki barggu.

1.1 Mihttomearri – máhttovuđot ja boahtteággediđolaš kulturmuitopolithkka

Sámedikki váldomihttomearri kulturmuito-hálddašeamis lea áimmahušsat ja oainnusmahtit sámi kulturmuittuid ja kulturbirrasiid iežamet historjjá ja árvvuid vuodul, ja kulturmuittuid mearkkašeami vuodul identitehtii ja servodatduddjomii. Eanet máhttu sámi kulturmuittuid, ássama, eanageavaheami ja historjjá birra lea mielde nannemin sámi servodatduddjoma, sihke ovttaskas báikegottiin ja servodagas oppalaččat.

Sámi kulturmuittuid suodjaleapmi ja hálddašeapmi lea deatalaš oassi Sámedikki doaimmas. Sámediggi galgá bidjat váldoeavttuid min iežamet vássánáiggi ja historjjá hálddašeapmái. Sámediggi galgá hálddašit sámi kulturmuittuid ja kulturbirrasiid dakkár vugiin mii lea mielde nannemin ja viidáseappot fievrrideamen sámi kultuvrra. Dat gullá álbmotriktái ja guorrasa dasa ahte Sámedikkis galgá leat eanet váikkuhanfápmu go guoská mearridanváldái dakkár áššiin main lea erenoamáš mearkkašupmi sámi álbmogii.

Dutkanvuđot máhttu ja gulahallan dutkanbirrasiiguin lea deatalaš vuodđu sámi kulturmuitohálddašeapmái. Árbediedu oasit geavahuvvojít ain árjalaččat sámi servodagas, buohthalagaid odđa máhtuin. Sámi árbediedus eanadaga- ja resursaheiveheami birra, mas maid lea vuodđu sámi kulturbirrasis, lea árvu mealgat olggobeallá sámi servodagaide. Dakkár máhttu lea ovdamearkka dihtii guoskevaš digaštallamis dálkkádatrievdamii oktavuođas.

2 Rámmaeavttut

Sámedikki diedžáhus kulturmuitosuodjaleami birra hábme máhttovudot ja boahtteáiggedidolaš kulturmuitopolitihka. Diedžáhus giedžahallá deatalaš beliid mat manjimuš áiggiid leat váikkuhan fágasuorgáí ja daidda faktoriidda mat boahtteáiggis šaddet deatalaš láidesteaddjin.

Juridikhalaš rámmaeavttuid oktavuođas leat čađahuvvon ja čađahuvvojít proseassat, earret eará regiodnaođastusa, mán̄gga láhkageatnegahttojuvvon doaimmaid ja láhkarievdademiid bokte. Stuorra ja lassánan areáladeaddu ferte giedžahallojuvvot guoskevaš guovlluid váilevaš diehtovuođu vuodul. Dálkkádat- ja servodatrievdamat gáibidit hutkama ja rievaduvvon strategijaid. Sámedikkis ferte leat dárbbasašlaš gelbbolašvuohta ođđa teknologijaid ja vugiid atnuiváldimii. Das maiddái daid heiveheamis iežamet dárbbuide ja ávkkástallamis daid vejolašvuodđain.

2.1 Juridikhalaš rámmat

Iešmearridanvuogatvuhta ja vuogatvuhta iežas kultuvrii ja kulturárbái lea guovddáš válddahagat Sámedikki politihkki kultursuorggis. Iešmearridanvuogatvuhta lea dohkkehuvvon ON álgoálbmotvuogatvuodđaid julggaštusa (UNDRIP) 3. artihkkala bokte ja ON siviila ja politihkalaš vuogatvuodđaid konvenšvnna 1. artihkkala bokte. Maiddái Eurohpalaš Eanadatkonvenšvdna geatnegahttá stáhta vuhtii váldit ja suodjalit sihke ávnناسلاš ja ávnناسكاهاتس beliid eanadagain gos olbmot áasset ja barget, ja gos mánát šaddet bajás.

Sámedikki barggu vuodđun lea Vuodđolága §108 mii giedžahallá stáhta geatnegasvuodđaid sápmelaččaid ektui Norggas: *Stáhta eiseválddiin lea geatnegasvuohta láhčit diliid nu ahte*

sámi álbmot sáhttá sihkkarastit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima. Álbtotrievtti njuolggadusat álgoálbmogii ja minoritehtaid birra bidjet rámmaid stáhta geatnegasvuodđaide sámi álbtomga ektui. Stáhta galgá dohkkehit sámiid duhta vuogatvuodđaid, das maiddái daid vuogatvuodđaid mat čuvvot ILO-konvenšvnna nr. 169 álgoálbmogii ja čearddalaš álbtomgiid birra iehčanas stáhtain. ON julggaštus álgoálbtomvuogatvuodđaid birra nanne ahte álgoálbtomgiin lea vuogatvuhta gáhttet, hálldašit, suodjalit ja ovddidit iežaset árbedieđu ja kulturdovddahemiid (artihkal 31). Álbtotriekti nanne maiddái ahte álgoálbtomgiin lea vuogatvuhta oassálastit mearridanproseassaide ja konsulterejuvvot áššiin mat gusket sidjiide, gč. ILO-konvenšvnna nr. 169 artihkkala 6, UNDRIP erenoamážit artihkkaliid 12, 18, 19, ja 32 ja ON siviila ja politihkalaš vuogatvuodđaid konvenšvnna artihkkala 27. Danne lea Sámediggái, danne go dat lea sámiid álbtomválljen orgána, deatalaš doaibman dat ahte sihkkarastit ja ovddidit sámi gielaid, kultuvrra ja servodateallima.

Sámedikki kulturmuitobarggus leat dasa lassin vuodđun nationála mihtomearit kulturmuittuid ja kulturbirrasii várás, mii gieskat reviderejuvvui ja ovddiduvvui stuorradiggediedžáhusas 16 (2019-2020). Dasto lea kulturmuitolága ulbmil ahte kulturmuitt ja kulturbirrasat daid iešlágiiguin ja mán̄ggabealatuodaiquin galget suodjaluvvot, sihke oassin min kulturárbbis ja identitehtas ja oassin ollislaš biras- ja resursahálddašeams. Jagi 1978 ráfáiduhhtojuvvojedje automáhtalaččat lága bokte dat sámi kulturmuitt mat leat boarrásat go 100 lagi. Sivvan dán manjjidis ja molsašuddi ráfáiduhhtinrádjái lei earret eará go váilot čálalaš gáldut sámi historjás ja vássánáiggis, ja go sámi kulturárbi adnojuvvui raššin ja váilevaččat ovddastuvvon. Jagi

2018 rievdaduvvui 100 jahkásaš molsašuddi ráfáiduhttinrádjá bistevaš ráfáiduhttinrádján. Sivvan dasa lei ahte muđui šattašedje mearehis ollu automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi kulturmuittut lagaš vássánáiggis. Dakkár lassáneaddji automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi kulturmuittut bijašedje stuorra ládestusaid areálageavaheapmái sámi ássanguovlluin. Ráfáiduhttinrádján biddjojuvvui 1917, ja dat mearkkaša ahte buot boarrásat go jagi 1917 sámi kulturmuittut leat automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon. Kulturmuitolágas leat maid buot eará kulturmuittut jagi 1537 rádjai ja áigodaga 1537-1649 ceaggut celkojuvvon huksehusat automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon. Válljejuvvon kulturmuittut dahje kulturbirrasat sáhttet maiddái ráfáiduhttojuvvot eankilmearrásain dahje kulturmuitolága olis, dahje gáhttejuvvot plána- ja huksenlága bokte. Sámi kulturmuittut čázi vuolde gullet maiddái Sámedikki ovddasvástádussuorgái. Sámedikkis eai leat resurssat arkeologalaš registreremii čázi vuolde. Dákkár áššiin mii ovttasbargat mariidnaárkeologajguin guoskevaš universitehtamuseas.

Sámediggái sirdojuvvui eanet váldi kulturmuitolága bokte 01.01.2020 rájes. Dat guoská earret eará váldái addit sierralobi dakkár doaibmabijuid oktavuođas mat sáhttet váikkuhit ráfáiduhttojuvvon kulturmuittuide. Váldi lea fápmuduvvon láhkaásahusa bokte ii ge lága bokte, nu mo váldonjuolggadus muđui lea gielialága bokte. Dat mearkkaša ahte formálalaččat lea Riikaantkváras ja departemeanttas bagadan- ja bearráigeahčan-/dárkkistanvuogatvuohta Sámedikki mearrásaid ektui mat gusket sámi kulturmuittuide. Dat ii guorras Sámedikki erenoamáš rollii ovddasteaddji orgánan sámiid várás sierra álbmogin ja álgoálbmogin. Danne

lea Sámediggi jagi 2007 rájes juo mearridan ahte váldi galgá sirdojuvvot lága bokte. Dan lea departemeanta oppa áiggi vuostaldan. Manimuš konsultašuvnnaid oktavuođas sihke kulturmuitopolitihka ođđa láhkaásahusa birra ja ođđa Stuorradiggediedáhusa birra ságaškuššojuvvui ođđasit Sámedikki váldi ovddasvástideaddji departemeanttain dainna bohtosiin ahte departemeanta dál galgá čielggadit gažaldaga Sámedikki válddi birra kulturmuitolága vuodul. Danne dohkkehii Sámediggi ahte eanet váldi maid sirdojuvvui Sámediggái dan láhkaásahusa bokte mii bodii fápmui 01.01.2020. Láhkaásahus vuogatvuodavuođđuda válddi ja bargamušaid sirdima Sámediggái sámi kulturmuittuid oktavuođas, seamma láhkai go dan mii fylkkagielddaide lea sirdojuvvon kulturmuittuid oktavuođas muđui. Ođđa Stuorradiggediedáhus kulturmuitopolitihka birra (Meld.St. 16(2019-2020) geigejuvvui Stuorradiggái geassemánu 2020. Das nannejuvvo ahte galgá hábmejuvvot ođđa kulturmuitoláhka mii boahťa dálá jagi 1978 manosaš lága sadjá ja ahte lea dárbu čielggadit gažaldaga Sámedikki válddi birra dán barggu oktavuođas. Dattetge ii boade ovdan mo ja goas bargu ođđa lágain galgá čađahuvvot. Viidásat proseassas áigu Sámediggi čuovvulit iežas álgo oainnu, namalassii ahte válddi fápmudeapmi galgá boahtit ovdan lágas.

Plána- ja huksenláhka lea deatalaš váikkuhangaskaoapmin servodatplánemis. Dat lea surgiidrasttideaddji láhka man áigumuš lea ollislaš plánen, mas areálahálddašeapmi lea deatalaš oassi. Kulturmuittuid, kulturbirrasiid ja eanadagaid sáhttá suodjalit plána- ja huksenlága geavahemiin. Dat lea váikkuhangaskaoapmi maid plánaeiseváldi hálddaša, ja maid sáhttá geavahit kulturmuittuid, kulturbirrasiid ja eanadagaid sihkkarastimii. Plána- ja

huksenlähka addá Sámediggái vuogatvuoda
ovddidit vuostecealkámuašaid go sámi
beroštusat árvoštallojuvvojít áitojuvvon, ja
maiddái bákku ovttasbargat plánaeiseválddiiguin
gáhtten dihtii sámi luondduvuđđosa, das
maiddái sámi kulturmuittuid oassin sámi
kulturárbbis.

Sierramielalašvuoda oktavuođas das lea
go kulturmuitu sámi kulturmuitu vai ii, galgá
čielggadus dáhpáhuvvat gulahallamis gaskal
guoskevaš fylkkagieldda ja Sámedikki.
Seamma láhkai go fylkkagieldda suorggis,
de sáhttá Riikaantikvára váldit badjelasas
ášši go Sámediggi áigu dahkat mearrádusa
mii ii soaba fágalaš rávvagiiguin. Dakkár diliin
ferte Riikaantikvára árvoštallat dárbbasuuvvo
go konsultašuvdna ovdalgo direktoráhta
dahká mearrádusa. Riikaantikvára lea maid
váiddainstánsa daid mearrádusaaid oktavuođas
maid Sámediggi dahká. Riikaantikvára
galgá juohke áššis árvoštallat konkrehta
stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš
konsultašuvdnantuolggadusaid vuodul
dárbbasuuvvo go konsultašuvdna ovdalgo
Riikaantikvára dahká mearrádusa váiddaáššis.
Seammá gusto Dálkkádat- ja birasdepartementii
jus ášši manná dohko loahpalaš mearrideapmái.

Láhkadahkosat, lánkaásahusat, šiehtadusat ja
konvenšuvnnat addet čielga rámmaid Sámedikki
kulturmuitobargui ja leat vuodđun buot
mihtomeriide ja strategijiaide diedáhusas.

2.2 Servodatlaš rievdamat

Rievdamat industrijas, demografijas ja golahu-
málles buvtihit odđa čuolbmačilgehuisaid deattu
oktavuođas kulturmuittuide, eanadagaide ja
luondduresurssaide mat oktiibuoł leat deatalaš
fysihkalaš albmaneamit ja vuodđu sámi
kulturhistorjás.

Dakkár areálagáibideaddji ealáhusat go
bieggafápmu ja ruvkedoalbma mielddisetbuktet

fysihkalaš sisabahkkemii guovlluide gos dán
rádjai leat uhccán teknihkalaš rusttegat.
Mearkkašahti lassáneaddji astoáigehuksemis
leat váikkahuusat daidda guovlluide gos leat ollu
sámi kulturmuittut.

Turistaindustrija lea sturron manimuš jagid.
Eanet ja eanet areálat láhččojuvvojít sihke
organiserejuvvon ja organiserekeahes
johtalussii. Dasa lassin buvttiha ealáhusa sámi
kultuvrra kommersialiseren hástalusaid sihke
immateriála ja materiála kultuvrii. Sámediggi
čujuha dasa man deatalaš buorre fágalaš
kvalitehta lea sámi kultuvrra ja historjjá
gaskkusteapmái.

Eanaš sámit áasset stuorámus gávpogiid
olggobealde, muhto servodaga urbaniseren
mielddisbuktá ahte sámi álbmot lassána
maiddái gávpogiin. Veahkadatovdáneapmi
lea ollu sajiin Sámis guhká leamaš negatiiva.
Dat guoská erenoamážit riddoguovlluide ja
uhcit muddui siskkit guovlluide. Negatiiva
ovdáneapmi lea stádásman veahá áigodagas
2011-2017, muhto 2017 rájes lea fas leamaš
negatiiva olmmošlogu ovdáneapmi olggobealde
gávpogiid. Boaittobelii lea stuorát oassi
veahkadagas vuorrasat go gaskamearri
gápotguovlluin. Bargosisafárren lea
váldočilgehussan dasa ahte veahkadatnjedjan
lea stádásman veahá. Eretfárremis sáhttet
leat hástalusat dan oktavuođas ahte bisuhit ja
viidáseappot gaskkustit máhtu historjjálaš sámi
resursa- ja eanadatgeavaheami birra buolvvas
bulvii. Seammás dat dahká vejolažžan buorebut
oahpásmahittit ja dábálažžan dahkat máhtu sámi
historjjá birra stuorraservodahkii.

Veahkadatovdáneapmi buvttiha maiddái
hástalusaid kulturmuittuid ja kultureanadagaid
ortnegisdoallamii. Go eanet ja eanet visttit šaddet
astoáigeviessun ja meahcceeatnamat ja giettit
rievdaduvvojít, de dat váikkahuha sihke visttiide,
kulturmuittide ja máhttogaskkusteapmái.

2.3 Dálkkádatrievdamat – kulturmuittut ja kultureanadagat

Dálkkádatrievdamiin leat stuorra regionála erohusat, erenoamáš stuorra rievdamiiuin davveguovlluin. Rievdamat oidnojít erenoamážit liegganemiin, eanet arvviin ja oppalaččat eanet ekstrema ja stáđismeahttun dálkkiin. Dat váikkuha sámi kulturmuittuid ja visttiid suodjalandiliide.

Dálkkádatrievdamat mielddisetbuktet rievdamiiid dain luondduproseassaide mat áiggi mielde leat váikkuhan sámi kulturmuittuide. Kulturmuittut šadde ja hábmejuvvojedje áiggisteaset lagas oktavuođas luonddudiliide. Seammás dat leat geavaheami ja gollama bokte heivehuvvon luonddudiliide mat manjimuš áiggiid rádjai leat leamaš viehka stáđdásat. Dálkkádatrievdamat dahket ahte mii dás duohko deavidit odđa čuołbmačilgehusaiguin main lea mearkkašupmi hálldašeapmái. Kulturmuittut vuodđun máhttui sámi historjá birra sáhttet jávkat johtileappot ja johtileappot.

Eanet lávttas lea válđohástalus go guoská ceakkovisttiide. Dat mielddisbuktá eanet mieskama, guohppaga ja billáriid. Visttit leat dábálaččat ráhkaduvvon nu ahte dat galget gierdat oanehisáiggi lávttasmolsašuddamiid, muhto eai fal bistevaš rievdamiiid. Lávttas, ovttas lieggasat dálkkádagain, loaktá maiddái johtileappot arkeologalaš gávdnoosiid. Ekstremadálkkit sáhttet maid dagahit njuolgga vahágiid, erenoamážit loaktima, garra biekka ja garra arvvi geažil.

ON ceavzilvuoda mihtu olis mii mearriduvvui 2015:s áigu maiddái Sámediggi fokuseret ahte boarrásat visttiin lea maid dakkár iešárvu mas sáhttá leat positiiva váikkuhus dálkkádatperspektiivvas. Dála visttit, sihke automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon visttit ja visttit maid lea veara suodjalit, leat resursan mii sáhttá leat mielde uhcideamen dálkkádatgássaid ja leat

oassin ruoná rievdadusas. Go joatká geavahit, odđasis hábmet, odđasis geavahit ja odđasmahttit dálá visttiid dan sajis go hukset odđa, de dat lea deatalaš go jurddaša beaktilit ávkkástallat resurssaiguin ja uhcidit birasnoaduhemiid.

Deatalaš lea ovddidit, ja erenoamážit gaskkustit, máhtu dan birra guđe resurssaid dálá visttit ovddastit. Guoskevaš lea geahčadit lagabui daid eavttuid mat leat vuodđun dasa ahte miedđihit doaibmabijuid mat gusket boarrásat visttiide, ja mo sáhttá vuhtiiváldit birrasa ja dálkkádaga.

Dálkkádatrievdan mielddisbuktá rievdamiiid šaddogoardái. Ovdamearkka dihtii goargnu ordaradjá, šaddogardi suohku ja odđa šlájat ihtet. Buoret šaddodilli mielddisbuktá suohkadat šaddogearddi ja dat bio-hivvodat mii doalaha láktasa visttiid birra, stuorru. Dat dagaha maiddái ahte oinnolaš kulturmuittut ja kultureanadagat vesáluvvet. Ollu kulturmuittuide sáhttet šaddogearddi rievdamat mielddisetbuktit ahte dat báhcet dakkár birrasiidda mat eai leat šat dakkárat go dat hábmejuvvojedje. Ovdamearkka dihtii sáhttet boazodoalu geasseorohagat, mat dávjá leat orddas guohtumiid lahka, áiggi mielde gártat suhkkes vuovdái. Dalle šaddá váddáseappot áddet eanadaga ja kulturmuittu oktavuođa.

Ekstremadálkkit dagahit eanet njuolggovahágiid. Garrasat ja dávjjit biekkat, ovttas allánaddi mearradásiin, garrisat arvviin ja uhcit buollašiin, dagahit stoarbmavahágiid ja eanedit loaktima jogaid, jávriid ja meara lahka. Guhkes áiggi goikkádagat dagahit buollimiid, goikadit muoraid main leat kulturmearkat ja eanedit bieggaloaktima. Seammás leat servodagas iešguđet vuogit dustet dálkkádat- ja eanadatrievdamiid. Earret eará dat sáhttá mielddisbuktit odđalágan huksemiid nu go bieggafámu, ja nu bidjat deattu odđa guovluide. Dat sáhttá stuorrudit vejolašvuoda ahte vahágahttojuvojtit dakkár kulturbirrasat maidda ovdal eai leamaš sisabahkkemat.

Árbevirolaš giehtaduodjemáhttu mii čatnasa visttiide ja fievrruide, lea dávjá heivehuvvon dálkkádahkii ja birrasii mii dál lea rievdan. Dat buvttiha metodalaš hástalusaid vistesuodjaleapmái. Árbevirolaš giehtaduodjevuogit leat álo heivehuvvon dan birrasii mas dat leat doaibman. Dat mearkkaša ahte báikkálaš máhttu ii dárbaš leat doarvái dasa ahte sáhttít gáhttet sámi kulturárbbi.

Vuogit ja geavat arkeologalaš kulturmuittuid registrerema oktavuođas fertejít heivehuvvot ja vuhtiiváldit rievdamiid dálkkádagas, eanadagas ja šaddogearddis. Ovdamearkka dihtii buktá vesáluvvan hástalusaid go galgá duođaštit ja sihkkarastit arkeologalaš kulturmuittuid. Dat vuogit ja reaiddut maid mii dál geavahit, eai heive bargui suhkkes šaddogearddis. Dárbu lea eanet deattuhit odđa vugiid ja reaidduid ovddideami, ja joatkevačcat evalueret registerenbarggu.

2.4 Digitaliseren ja diehtovuodut

Árbevirolačcat leat dieđut ráddjojuvvon ja lonohallojuvvon analogia vuogi mielde fysikhalaš dokumeanttaid bokte. Dál dat dáhpáhuvvá eanaš digitála dokumeanttaid bokte digitála birrasiin. Dat mearkkaša ahte dieđuid lea ollu álkit háhkat go ovdal. Dat dagaha maddái vejolašvuoda háhkat ollu eanet dieđuid. Dieđuid digitála rádjjan ja lonohallan lea dahkan ahte dieđuid háhkan ja diehtohivvodat lea áibbas rievdan ja rievđá johtilit.

Diehtovuodut leat deatalaš reaiddut Sámedikki kulturmuitoħálddašeamis. Dakkár deatalaš diehtovuodđu lea Riikaantkvára nationála kulturmuitodiehtovuodđu Askeladden. Askeladdenis sáhttá viežżat dieđuid dakkár kulturmuittuid birra mat leat guoskevačcat dihto áššái ja dihto geográfalaš guvlui. Diehtovuodus leat sihke sámi ja eará kulturmuittut.

Diehtovuodu eaiggáduššá, doaimmaha ja ortnegisdoallá Riikaantkvára. Sámediggi sámi

kulturmuittuid hálldašaneváldin mearrida mat leat sámi kulturmuitt ja bardá daid kulturmuitodiehtovuđđui. Sámediggi mearrida maddái man muddui dieđut diehtovuođus galget leat olahahttin dahje galget go dat suddjejuvvot.

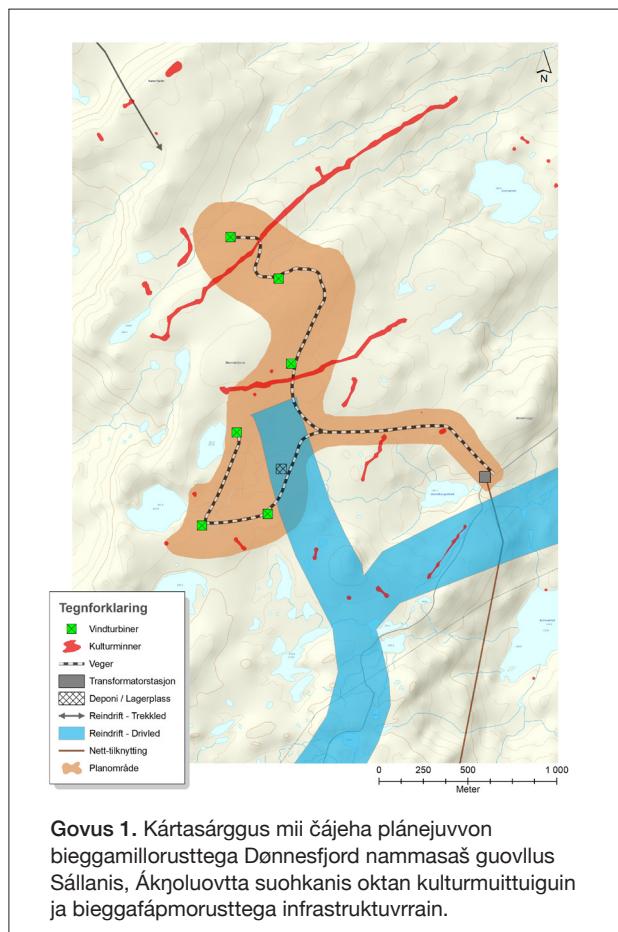
Sámediggi ja guoskevaš fylkkagielddat oðasmahttet diehtovuođu joatkevačcat dađistaga go bohtet odđa dieđut. Askeladdenii ferte geavahit beassansáni ii ge dat leat rabas almmolašvuhtii. Dattetge galgá dieđuid mat registrerejuvvojt Askeladdenii, váldonjuolggadusa mielde sáhttít juogadit eará hálldašaneiseválddiigui ja dieđut adnojuvvojt leat rabas diehtun nu guhká go dat eai leat aktiivwalačcat ráddjejuvvon ja suodjaluvvon almmolašvuoda ektui.

Diehtovuodđu *kulturminnesok.no* lea Askeladden álbmotveršuvdna mii lea rabas almmolašvuhtii. Kulturminnesok.no addá dieđuid kulturmuitošlájaid ja kulturmuittuid válddhusa birra ja mitala gos dat leat, muđui go dieđut eai leat klausulerejuvvon ja suodjaluvvon almmolašvuoda ektui. Ovdamearkka dihtii leat dávjá sámi bassibáikkit ja juovvahávddit klausulerejuvvon.

Sámediggi geavaha geográfalaš diehtojuhkin-vuogádagaid, GIS, hui ollu. Dat lea prográmma-gálvu mii giedħahallá dieđuid mat leat čadnojuvvon dihto báikái. GIS prográmmain mis lea friddjavuohta geavahit digitála resurssaid ollu gálduin ovtta ja seamma lavttas ja nu dat addá vejolašvuoda beaktilit giedħahallat dieđuid, mas stuorra diehtohivvodagat vuogádahttojuvvojt ja giedħallojuvvojt statistihkalačcat ja oainnusmahttojuvvojt.

Dál ráhkaduvvojt buoret ja buoret prográmma-gálvvut mat addet vejolašvuoda analyseret ja oainnusmahttit stuorra diehtohivvodagaid beaktilit ja visogovalačcat. Raporttaid ráhkadeapmái ja gaskkusteapmái oppalačcat

Lea GIS-reaidu hui deatalaš Sámediggái ja sáhttá atnuiváldojuvvot ollu surgiin.

Buriid vuogádagaid ovddideapmi ja atnuiváldin guoskevaš ja buohtastahti dieđuid lonohallamii čatnasit hástalusat. Daid haga sáhttí hávkat dieđuide mat eai leat guoskevaččat. Digitaliseremis lea buori muddui sáhka das ahte geavahit teknologija árgabeaivi ođasmahttimii, álkideapmái ja buorideapmái. Dárbu ovddidit buoret vugiid ja reaidduid sihke ođđa kulturmuittuid registeremii ja kulturmuitomáhtu vurkemii ja gaskkusteapmái, lea maiddái deattuhuvvon manjumuš kulturmuitodiedáhusas, stuorradiggediedáhus 16 (2019-2020) ođđa mihttomeriid birra kulturbiraspolitikas.

Askeladdena huksehus ja struktuvra lea menddo uhccán heivehuvvon sámi kulturmuitošlájade, kulturbirrasiidda ja dan eanadatgeavaheapmái

masa dat čatnasit. Dat addá uhccán vejolašvuodaid giedħallat sámi kulturmuittuid dárkomidda ja kategoriseremiidda. Sámi kulturmuitt, eanet go eará kulturmuitt, biddjojuvvoyit Askeladdenis stuorra oppalaš kategoriijaide mat dahket sámi kulturmuitošlájaid oaidnemeahttumin, gokčet daid ja uhcidit daid má̄nggabéalatvuoda. Danne lea das dál bonjuvuhta mii ásahuvvui álggu rájes juo, go "dáža" kulturmuitt juogaduvvojedje ja vuogádahttojuvvoyedje mealgat eanet kategoriijaide go sámi kulturmuitt.

Dál lea Askeladden dušše dárogħielhámis. Riikaantikvára pláne ráhkadit sámegielat ja ođđadárogħielat hám diehtovuodus, muhto dat ii leat dán rádjai vuoruhuvvon. Sámediggi lea veahkehan earret eará ráhkadit sámi jorgalusaid guovddáš sámi kulturmuitošlájain, ja dat leat váldojuvvon mielde Askeladdenii. Sámi kulturmuitokategorijiāid jorgaleapmi sámegillii jotkojuvvo ovttasbarggus Riikaantikvárain.

Askeladden lea vuodđuduvvon dan prinsihppi ah te kulturmuitt galget merkejuvvot kárti ja ráddjejuvvot birrasiid ektui. Automáhtalaččat rafáiduhttojuvvon kulturmuitt bidjet maid čavga ládestusaid areálageavaheapmái, ja dan geażil lea kulturmuittuid kárti merken ja ráddjejupmi dakkár bargamušat maid kulturmuitoiseválddit vuoruhit hui bajás. Kulturmuitoláhka guoská dattetge maiddái dakkár báikkiide main eai leat fysihkalaš mearkkat eatnamis, dakkár báikkit maidda čatnasit mitalusat, osku ja árbevierru. Dáid kategorijiāid lea hástaleaddjin ráddjet. Oktavuodaid gaskal kulturmuittuid ja stuorra eanadagaid mat gullet oktii, muhto main lea stuorra gaska, lea maid váttis duođaštit ja oainnusmahtit Askeladdenis.

Sámediggi lea sakka manjona digitaliseremis iežas arkiiva- ja govvaávdnsaidd. Fysihkalaš bábirarkiivvat gávdnojít buot Sámedikki kántorbáikkiin. Dat vuolggaha hástalusaid ja addá uhcit olámuttolašvuoda ja erenoamážit

uhcit sihkarvuoda. Danne biddjojuvvojitstuorra gáibádusat buollinsihkarvuhtii jaeará čuolmmaide láktasa ja dakkáraččaidoktavuoðas. Sámedikkis lea sierragovvadiehtovuoðđu, muhto uhccán govat leatbiddjojuvvon dohko. Dat, ja eanaš ávdnasat leatlávdaduvvon iešguđet dihtoriidda, serveriidda ja skáhpaise ja skuffaide. Dáid deatalaškulturhistorjjalaš ávdnasiid ferte digitaliseret járdjat sihkkaris ja heivvolaš vugiin.

Dieđuid olámuddui dahkan ja rádjana ferte dáhpáhuvvat etihkka-, persovdnasuddjen- ja

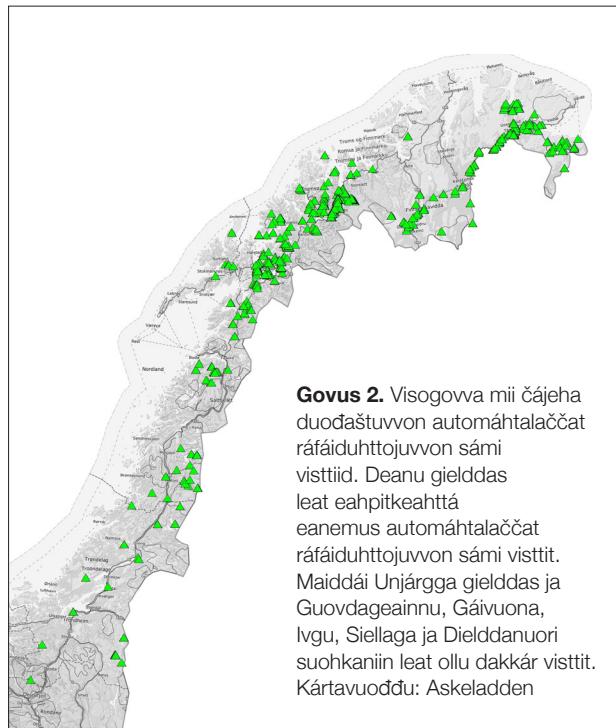
vuogatvuodjanjuolggadusaid vuodul. Dát guoská earret eará jearahallamiid jietnabáddemiidda ja daid transkriberemiidda. Hearkkes kulturmuitodieđuid earret eará juovvahávddiid ja bassibáikkiid birra ferte maid fuolahit etihkalaččat dohkálaš vuogi mielde. Dakkár dieđuid suodjaleami várás, mat leat válddahuvvon bajábealde, gávdnojit juo vuogádagat Askeladden. Sámediggi lea ohcanvuđot doarjagiid hálldašeaddji, ja sáhttá maiddái bidjat eavttuid vuohkái ja etihkkii go doarjjavuostáiváldit čohkkejít hearkkes dieđuid kulturmuittuid birra.

3 Vistesuodjalus ja fanassuodjalus

Sámediggi lea automáhtalaččat ráfáiduhttuvvon sámi visttiid hálldašaneiseváldi. Sámi vistesuodjalus lei, dušše moadde lagi rádjai dás ovdal, smávva ovddasvástádussuorgi Sámediggái. Dál dat lea viiddes suorgi ángiruššama geažil automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid registeremiin. Jagi 2020 rájes válldii Sámediggi maiddái badjelasas hálldašanovddasvástádusa sámi fanassuodjalusas. Sámediggi lea sierralohpeeiseváldi ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid várás. Dasa lassin hálldaša Sámediggi daid sámi visttiid maid lea veara suodjalit. Automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon kulturmuittuin ja kulturmuittuin mat leat ráfáiduhttojuvvon mearrádusa bokte, lea suodjalus kulturmuitolága vuodul. Kulturmuitu man lea veara suodjalit dahje gáhttet, lea kulturmuitu mii lea guorahallojuvvon kulturhistorjjálaččat ja árvoštalloyuvvon leat veara suodjalit. Formála suodjalus sáhttá čađahuvvot suodjalanmuddema bokte Plána- ja huksenlága vuodul. Eanaš visttiin maid lea veara suodjalit, ii leat dattetge formála suodjalus.

3.1 Sámi vistesuodjalus

Sámi visttit meroštalloyuvvojít viða váldoeavttu vuodul; historjáláš ja kultuvrralaš čatnaseapmi, doaibma, biraslaš oktavuohta, huksenvierru ja eaiggáda ja báikegotti oaidnu. Eavttut biddjojuvvojedje lagi 2003, ja leat geavahuuvvon dan rájes, erenoamážit Sámedikki prošeavta “Automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid registeren ja identifiseren” (2011-2019) oktavuođas. Registrerenprošeavta boadusin lei ahte automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid lohku lassánii sullii 60 rájes sullii 900 rádjai.

Govus 2. Visogova mii čájeha duodaštuvvon automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid. Deanu gielddas leat eahpitkeahttá eanemus automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttit. Maiddái Unjárgga gielddas leat ollu dakkár visttit. Kártavuođđu: Askeladden

Eavttut maid vuodul sámi visttit meroštalloyuvvojít, čájehit daid árvvuid mat deattuhuvvojít sámi vistesuodjalusas. Ráfáiduhttojuvvon visttit ja visttit maid lea veara suodjalit, leat oinnolaš ja konkrehta muittut sámi historjás, ja kultuvras ja duodjeárbevieruin. Dat ovddastit čielga osiid sámi kulturbirrasiin, ja leat konkrehta ovdamearkan sámi huksenvierus ja dan ovdáneamis. Eaiggádiidda ja báikegottiide ovddastit visttit dasa lassin bearashistorjá, muittuid, čatnaseami ja maiddái ekonomalaš árvvu. Visttit leat ovddastan deatalaš geavahanárvvuid ja ollu visttit ain dahket dan. Maiddái boahtteáiggis dain sáhttá leat mearkkašupmi, juogo ođđa geavahanoktavuođain dahje álgodoaimma geažil ásodahkan, olgovistin, návstun, áitin, ealáhus- dahje rádjovistin. Ortnegisdoallama ja ođđasisgeavaheami bokte sáhttá dálá vistehivvodagas leat positiiva váikkuhus dálkkádatrehketdollui.

Dat vistehivvodat maid Sámediggi hálldaša, lea geografalaččat lávdaduvvon Mátta-Várjaga gieldda rájes davvinuortan gitta Engerdal suohkana rádjai máddin. Automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttiin leat áittit, ásodagat ja návehat dat vistešlájat main

lea eanemus lávdu. Finnmárkkus lea áiti dábáleamos vistešlädja ja ásodagat fas dábálepmosat Finnmárku máttabealde. Eará vistešlájat leat ovdamearkka dihtii skaját, návsttut, eanakeallárat ja searvevisttit. Sámediggi lea maid registeren automáhtalaččat

Govus 3. Áiti lea dábálaš sámi vistešlädja. Dás leat ovdamearkkat máttasámi, bihtánsámi ja davisámi guovlluin Aarborte, Bådådjo ja Deanu suohkaniin. Govva: Sámediggi.

Govus 4. Goahti lea sámi vistešlädja mas lea guhkes árbevierru ja iešguđetlágan doaimmat. Gorsa-goahti lei álgoálggus geassesadjegoahti ja lea deatalaš kulturmuitu Siellaga suohkanis. Govva: Sámediggi.

Govus 5. Stuorragohti Stavassalenis, Grane suohkanis. Govas gurot bealde čuoččuba eaiggádat, Jorg (Georg) ja Marie Kvitfell. Olgešbealde čuožju Oscar Åsebø. Olaf Andreas Olsen huksii goadi 1927:s. Frank Storm Johansen lea govvidan 1940-42:s, Bjørn Storm Johansen lea addán lobi geavahit gova

Gurotbealde badjin: Stuorranávstu; Ivgu suohkan. Olgešbealde badjin: Mearravisti, Gáivuona suohkan. Návstu ja mearravisti leat hui suojeheamit dálkki ja biekka vuostá. Dat mat eai šat geavahuvvo, billašuvvet johtilit.

Guokte ássanvistti Deanu gielddas. Ássanvisttiid sturrodat, hápmi ja ávnnaſgeavaheapmi molsaſuddá. Dat main ain orrot olbmot, leat dávjá rievdaduvvon molsaſuddi áiggiid čáda ja dárbbuid geažil.

Over til venstre: Návet, Aarborte suohkan. *Over til høyre:* Návet, Hápmira suohkan

Govus 6. Ovdamearkkat sámi vistešlajain. Govva: Sámediggi

ráfáiduhttojuvpon vistešlájaid mat leat eanet hárvenaččat, nu go bájjid ja jogašmilluid.

Registrerenprošeakta deattuhii vuosttažettiin daid guovluid main vuordimis leat ollu automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon visttit. Danne leat ain visttit mat eai leat vel identifiserejuvpon, ja ain lassánit eanet visttit mat leat automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon.

Lassin automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon visttiide leat ollu visttit mat leat ráfáiduhttinrájá nuorat, muhto main dattetge lea suodjalanárvu. Sámedikkis ii leat dárbašlaš visogovva visttiin mat leat suodjalan veara, muhto jáhkrimis dakkárat gávdnojít earret eará odđasithuksenguovlluin ja sođiid gaskasaš ja dalá manjá soadí sámi ealáhusvisttiin. Boazonjuovahagat, mearravisttit guolástusa ja jieknjamearrabivddu oktavuođas ja eará smávvaindustrija- ja ealáhusvisttit leat ovdamearkan dasa. Odđasithuksenáiggis leat dat arkitektasárgojuvpon tiipavisttit ja máŋgalágan smávva, gaskaboddasaš visttit.

Sámedikki dievasčoahkkin mearridii lagi 2017 hálldašanplána automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon sámi visttiid várás. Dat lea doaibman deatalaš stivrenreadun ja lea

dál odđasmahttojuvmin. Dasa lassin lea Askeladden nammasaš kulturmuitodiehtovuođđu deatalaš reaidun visteárbbi hálldašeapmái.

Sámediggi hálldaša merkejuvpon ruđaid Riikaantikváras ohcanvudot doarjaortnegjii daid automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon visttiid ortnegisdoallamii main leat priváhta eaiggádat. Dasa lassin lea Sámedikki sierra ohcanvudot doarjaortnet kulturmuitosuodjalusa várás. Manjmuččat namuhuvpon doarja sáhttá juolluduvvot sihke ráfáiduhttojuvpon visttiide ja visttiide ja rusttegiidda maid lea veara suodjalit ja eará kulturmuittuide guoski doaibmabijuide.

Sierralohpi kulturmuitolágas dárbašuvvo ovdalgo eaiggát beassá čađahit stuorát divvundoaibmabijuid earret dábálaš ortnegisdoallama. Sámediggi lea sierralohpeeisevaldi ja meannuda sierralohpeohcamiid divvumiid oktavuođas ja eará plánejuvpon doaibmabijuid oktavuođas mat gusket ráfáiduhttojuvpon visttiide.

Sámi ráfáiduhttojuvpon visttiid eaiggádiin lea dábálaččat uhccán vásáhusat dainna ahte eaiggáduššat dakkár vistti mas lea ráfáiduhtinstáhtus. Ráfáiduhttin almmuhuvvui sidjiide moadde lagi dás ovdal. Dat lea

Govus 7. Ávdnasiid odđasisgeavaheapmi lea báidnán huksenvieru. Dá lea ovdamearka odđaáiggis. Maiddái dákkár visttiin sáhttá leat suodjalanárvu. Govva: Sámediggi

Govus 8. Leansmánnegárdi Guovdageainnus lea ovdamearkan almmolaš vistái odđasithuksenáiggis. Govva: Sámediggi.

erohussan Norgga eará ráfáiduhttojuvvon visttiid eaiggádiid ektui geaid visttit dábalaččat leat leamaš ráfáiduhttinlisttas mánга logijagi. Danne vásicha Sámediggi ahte sámi visttiid eaiggádat dárbašit ollu čuovvuleami, bagadusa ja diehtojuohkima das ahte eaiggáduššat ja gáhttet automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon vistti, doarjaortnegiid birra ja eará guoskevaš fáttáid birra. Eaiggádiid gaskkas leat maid ollu vuorrasat geat eai hálldaš nu bures dan ahte ohcat doarjaga doarjaortnegiin. Luohttámušvuđot gulahallan eaiggáiiuin lea hui deatalaš jus galgaš lihkostuvvat dáinna hálldašemiin. Ángiruššandárbu dán suoggis lea erenoamáš stuoris dál ja lagamus jagiid, dán áigemuttus man sáhttá gohčodit sámi vistesuodjalusa vuodđudeami áigemuddun.

Dat vistehivvoda dat Sámediggi hálldaša lea lávdaduvvon stuorra geográfalaš guvlui. Ollu visttit leat dasa lassin mehcíin, guhkkin eret dakkár geainnuin maid mielde sáhttá vuodjit. Dat buktá erenoamáš hástalusaid čuovvuleami ja bearráigeahču ektui ja goluid ektui mat čatnasit dasa.

Kulturmuitoárvu ja dat makkár dilis kulturmuitu lea, lea mearrideaddjin ráfáiduhttojuvvon visttiid hálldašeapmái ja doarjagiid juolludeapmái. Registrerenprošeavta vuosttaš muttus ii dattetge árvvoštaljojuvvon visttiid kulturmuitoáru, ja badjel 300 ráfáiduhttojuvvon sámi vistti árvu ii leat árvvoštaljojuvvon Askeladden. Vurdojuvvo ahte hálldašaneiseválddit oðasmahttet dieđuid ráfáiduhttojuvvon visttiid dili birra uhcimusat juohke logát lagi. Askeladden sihkojuvvo dilleárvvoštallan automáhtalaččat logi lagi geahčen go dat ii leat oðasmahttojuvvon. Dalle ii leat vistti dilli šat oahpis. Eanaš visttit dan 900 ráfáiduhttojuvvon sámi vistis leat registrerejuvvon moatti jagis. Danne dárbašuvvo stuorra ángirušsan áigádit Askeladdena dán suoggis ovđalgo logi lagi lea vássán.

Sámedikkis ii leat dál visogovva dain sámi visttiid maid lea veara suodjalit. Danne sáhttet jávkat visttit mat leat nationálalaččat deatalaččat. Sámediggái lea láhkaásahusa bokte addojuvvon váldi gaskaboddosaččat ráfáiduhttit gč. ovddasvástáduslákhaásahusa §3(3) gč. §4. Loahpalaš ráfáiduhttima čađaha Riikaantkvára gč. ovddasvástáduslákhaásahusa §2(4). Dakkár proseassat leat hui viidát ja resursagáibideaddjít. Danne áigu Sámediggi árvvoštallat eará reaidduid, nu go Plána- ja huksenlága, dasa ahte sihkkarastit dakkár visttiid.

Máhttu árbevirolaš giehtaduoji ja ávdnasiid birra lea mearrideaddjin ráfáiduhttojuvvon ja suodjalan veara visttiid buori divvumii ja ortnegisdoallamii. Danne doarju Sámediggi gealbudandoaibmabijuid dán suoggis ja ásaha gulahallanfierpmádagaid guoskevaš giehtaduodjebirrasiiuin. Dat dahkkojuvvo go davvi riikaosiin leat uhccán duojárat geain lea doarvái gelbbolašvuhta das ahte divvut ráfáiduhttojuvvon visttiid antikváralaš prinsihpaid mielde. Danne vásihit ráfáiduhttojuvvon visttiid eaiggádat hástalusaid go galget čađahit divvunprošeavttaid. Ollu dakkár prošeavttat manjiduvvojít, dahje eai oppa čađahuvvo ge. Muhtumat leat maid čađahuvvon almmá doarvái bearráigeahču haga antikváralaš prinsihpaid ektui. Dát lea hástalussan ráfáiduhttojuvvon visttiid hálldašeapmái ja hehtehussan visttiid kulturhistorjjálaš árvvuid áimmahuššamii.

Mihtut

- Sámediggi lea ásahan buriid rutinnaid ja das leat dárbašlaš resurssat mat sihkkarastet sámi visteárbbi ulbillaš ja boahtteáiggediđolaš hálldašeami.
- Ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid ovddasteaddji čoakkáldagas lea normála ortnegisdoallandássi.
- Suodjalan veara ja ráfáiduhttojuvvon sámi visttiid divvun dáhpáhuvvá antikváralaš prinsihpaid mielde.
- Sámedikki vistesuodjalusa vuodđun lea

luohttamušvuđot gulahallan ráfáiduhttojuvvon ja suodjalan veara sámi visttiid eaiggádiigui. Diehtojuohkin ja bagadus eaiggádiidda lea dohkalaš.

Strategijat

- Váikkuhit dasa ahte ráhkaduvvo visogovva vistešlajain ja ean̄kilobjeavttain maid lea erenoamáš deatalaš áimmahuššat dakkár eavttuid vuodul go geográfalaš iešvuodđaid, raššivuođa, hárvenašvuodja ja makkár dilis dat leat.
- Váikkuhit dasa ahte ráhkaduvvo visogovva nationálalaččat deatalaš sámi visttiin maidda eai guoskka ráfáiduhttinmearrásusat, ja ahte ráhkaduvvo strategija dasa ahte áimmahuššat ovddasteaddji čoakkáldaga.
- Odasmahttit “Ráfáiduhttojuvvon visttiid hálddašanplána”.
- Joatkevaččat odasmahttit guoskevaš diehtovuođuid.

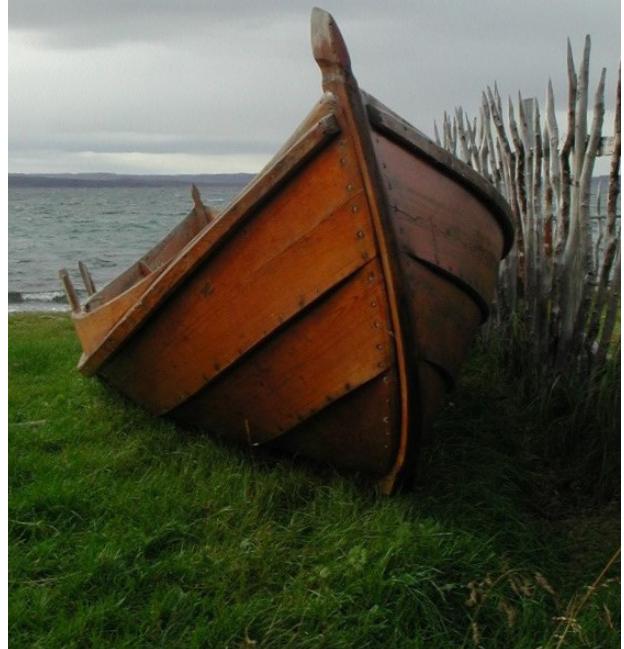
- Doaimmahit árjjalaš bagadeami ja gaskkusteami ja ráhkadit diehtojuohkinávdnasiid sámi visteárbbi birra.
- Ásahit oktavuođa ja fierpmádaga guoskevaš giehtaduodjebirrasiigui ja váikkuhit dasa ahte dollojuvvojít kurssat ja oahpahus árbevirolaš giehtaduojis, ovddimusat deattuhettiin sámi visttiid.
- Gulahallan ja ovttasbargu guoskevaš eiseválddiigui, museaiguin, organisašuvnnaiguin ja eará guoskevaš ásahusaiguin čoavdin dihtii oktasaš hástalusaid ja doaimmaid.

3.2 Fanassuodjalus

Fanas lea čuđiid jagiid leamaš vuodđun mearra- ja johkasámi kultuvrii. Sámi fatnasat leat guhká badjelgehčojuvvon vejolaš sámi kultuvrra guoddin. Dat eai ožzon seamma stáhtusa govastahkan sámiide go eará oasit

Govus 9. Deatalaš lea seailluhit ovddasteaddji čoakkáldagaid muorrafatnasiin ovdalgo dat jávket. Govva: Sámediggi.

materiála kultuvras. Manjimuš moatti logijagis dat lea rievdan. Sámi fanasduddjonárbevieruid sáhttá duođaštit guhkás manjás áiggis.

Gonagassáhkamat juo mualit sápmelaččaid birra geat duddjojit stuorra áhpefatnasiid. Petter Dass mitala jáktaduddjoma birra 1600-logus, ja boares juohkoprotokollat válldahit duodjebiergasiiid ja reaidduid maid geavahedje fanasduddjomii. Gávdnojit ollu boares gáldut mat válldahit sápmelaččaid čeahpes fanasduojárin.

Fanassuodjalus earrána eará kulturmuitosuodjalusas dainna lágiin ahte ii gávdno makkárge automáhtalaččat ráfáiduhttin agi vuodul. Dattetge addá kulturmuitoláhka Riikaantikvárii vejolašvuoda álggahit ráfáiduhttinášši fatnasiid várás. Dán rádjai lea Riikaantikvára sáhttán cealkit fatnasa ráfáiduhttojuvvon ohcama vuodul.

Fanassuodjaleapmi lea divrras, ja stáhta doarjagiin kulturmuitosuodjalussii leat dušše ráfáiduhttojuvvon visttit maid priváhta olbmot eaiggáduššet, mat ožzot eanet doarjaga go fatnasan. Dán rádjai lea Riikaantikvára juohkán doarjagiid fanassuodjalussii. Jagi 2020 rájes leat fylkkat ja Sámediggi mat galget juohkit doarjagiid ja čuovvulit divodemiiid.

Seammás go bargamušat fanassuodjalusain sirdojuvvo Sámediggái ja fylkkagielddaide, de lea álggahuvvon suodjalanplánaprošeakta smávva, rabas fatnasiid várás. Forbundet Kysten nammasaš lihttu jođha dán barggu, ja Sámedikkis lea gulahallan singuin geat leat das mielde.

Njukčamánus 2020 sáddejedje davviríkkat ohcama Unescoi oažžut davviríkkalaš duorranfatnasiid máilmmiárbelistii. Buot boarrásat sámi fanasslájat maid mii diehit, gullet dán árbevirrui, ja sámi fanasduddjonárbevierut leat deattuhuvvon mearkkašahti láhkai ohcamis.

*“Sámi fanassuodjalus”
ii leat dán rádjai leamaš sierra
fágakategorijan, ja danne
dat ii leat leamaš guoskevaš
hálldašeapmái.*

Smávva rabas sámi fatnasiid ja duorranfatnasiid muđui lea dál sámi museat mat áimmahušset iežaset vuorkáčoakkáltagain. Priváhta eaiggádiin leat maid ollu smávva fatnasat, muhto visogovva ii gávdno mii čájeha šlájaid, logu dahje makkár dilis dat leat. Ii ge gávdno máhttu eai ge dieđut das ahte gávdnojit go stuorát fatnasat maid sáhtášii meroštallat sámi fanasin.

“Sámi fanassuodjalus” ii leat dán rádjai leamaš sierra fágakategorijan, ja danne dat ii leat leamaš guoskevaš hálldašeapmái. Danne eai leat meroštallojuvvon eai ge hábmejuvvon njuolggadusat dasa mii sámi fanassuodjalus sáhtášii leat, dahje galggašii leat.

Dál ii gávdno visogovva dain fatnasiin main livččii sámi čatnaseapmi. Sámedikki máhtus leat váilevašvuodat sámi fatnasiid ja fanasárbevieruid birra, sihke áiggi ja lanja dáfus, ja otná beaivvi rádjai ii leat ovttas ge leamaš ovddasvástádus dan fuolaheamis. Danne ii leat Sámedikkis hálldašanovddasvástádus ovta ge fatnasis.

Kulturmuitoláhka ii gusto fatnasiidda mat leat musea čájáhusain dahje čoakkáltagain. Danne lea várra ahte muhtumat dán fatnasiin, ja dat máhttu mii čatnasa daidda, sáhttet duššat. Dárbu lea ráhkadir ovddasteaddji fanascoakkáltaga mii sáhtášii gokčat sámi fanashistorjjá.

Mihtut

- Sámediggi lea ásahan buriid rutiinnaid ja hálldašangeavada sámi fanassuodjalusa várás.
- Sámedikkis lea visogovva sámi fanassuodjalusa suodjaluvvon/ráfáiduhttojuvvon dávviriid dilis.
- Dávvirat mat meroštallojuvvojít ja hálldašuvvojít “sámi fanassuodjalusa” vuolde, leat ožzon suodjalusstáhtusa. Sámediggi hálldaša Riikaantikvára doarjaortnega priváhta eaiggádiidda das mii meroštallojuvvo gullat sámi fanassuodjalussii.
- Sámediggi ovttasbargá daid ásahusaiguin mat leat guoskevaččat sámi fanassuodjalusa ovddideapmái ja lea mielde guoskevaš forumiin.

Strategijati

- Meroštallat eavttuid ja hábmet prinsihpaid ja strategijiaid “sámi fanassuodjalussii”.
- Identifiseret sámi fatnasiid.
- Searat ovttasbargui ja máhttojuogadeapmái fylkkagielddaiguin, universitehtaiguin, Riikaantikvárain, fanasguovddážiiguin, museaiguin ja eará guoskevaš ásahusaiguin fanassuodjaleamis.

4 Arkeologalaš kulturmuittut

Sámi kulturmuittut 1917 logus dahje boarrásat leat automáhtalaččat ráfálduhttojuvvon. Dat leat suodjaluvvon buot doaibmabijuid vuostá mat sáhttet mielddisbuktit vhága, billisteami dahje heivetmeahttun heahppášuhttima. Kulturmuitu dan guovllus gos kulturmuitu lea, gullá stuorát ollislašvuhtii dahje oktavuhtii. Kulturbirrasis lea konsentrerejuvvon ja topográfalaš sajádat. Das leat kulturmuittut main lea seamma kultuvrralaš gullevašvuhta, geavahanáigodat dahje doaibma. Das sáhttet maid leat kulturmuittut main lea iešguđet ahki ja suodjalusstáhtus. Kulturbiras sáhttá maid leat dakkár guovlu mas leat historjjálaš dáhpáhusat, osku dahje árbevieru. Meroštallovuvvon kulturbiras bidjá vuosttažettiin láidestusaid guovlluid hálddašeapmái, mas kulturmuittuid gaskavuoda ii berre botket. Dálá kulturmuitoħálldašeapmi

deattuha dan ahte kulturmuittut galget seailluhuvvot iežaset oktavuodđas.

Boarráseamos kulturmuittut Sámis, ovddastit maiddái sámi ovdahistorjjá. Geavadis doaimmaha Sámediggi dušše dakkár kulturmuitošlájaid hálddašeami, mat leat duođaštuvvon leat sámi kulturmuitun historjjálaš gálduid ja njálmmálaš árbevieru bokte dahje ahte dutkanbohtosat dahket jáhkehahttin ahte dat duođaštít sámi historjjá ja ovdahistorjjá. Dakkár kulturmuittut Sámis mat gullet nu guhkás manjás áiggis ahte eat dovdda daid etnisitehta, gullá maiddái sámi ovdahistorjái. Dat leat fysihkalaš mearkkat dain proseassain mat leat vuolggahan historjjálaččat oahpes sámi kulturdovddahemiid ja sámi kultuvrra. Dál lea nu ahte fylkkagielda hálddaša dáid kulturmuittuid gos dal de ležjet geográfalaččat.

Govus 10. Rissebákteslája geadgeággeorrungsadjie Deanu gielddas. Rissebákteorrungsajin lea mihtimas hápmi ja dat áigemeroštallovvojt gullat áigodahkii 2100-1800 ovdal Kristusa. Daid gávdná Finnmárkkus ja Guoládagas. Govva: Sámediggi.

Govus 11. Nu mo namma dadjá ge, de leat juovvahávddit dávjá juovas. Govva: Sámediggi.

Orrunsajit ovdamearkka dihtii geadgeáiggi manjimuš oasis, sullii 2000 ovdal Kristusa, nu go dat mii lea 9. govvosis, ovddastit fysihkalaš mearkkaid árra ovdahistorjjá, ovdal daid kulturmuittuid mat áigemeroštaljuuvvojít gullat áigodahkii moadde čuohte jagi dan manjá ja maid sahktá identifiseret gullat sámi kultuvrii. Dát árra arkeologalaš mearkkat leat sihke eaktun daidda proseassaide ja oassin dain molsašuddi proseassain mat áiggi mielde vuolggahedje sámi kultuvrra.

Sámi kulturmuittuid gávdná viiddes geográfalaš guovllus ja dat gokčet mánga duhát jagi molsašuddi historjjá. Min álbumogis ja min máttuin leat leamaš iešguđet eallin- ja heivehanvuogit nu go bivdu, meahcásteapmi, guolásteapmi, boazodoallu ja dálloidoallu, ja sii ásse sulluin ja rittuin, johkalegiin, siseatnamis ja váris. Vuolggasajis leat sámi kulturmuittut buot luottat sámi doaimmaid manjis; ássama,

ealáhusa, oskku, johtalusa ja eará dakkára. Báikkit gos eai leat luottat olbmo doaimmaid manjis nu go luonduu dahkan bálvosbáikkit ja eará bassibáikkit ja báikkit maidda čatnasit cukcasat, muallusat ja árbevierut, gullet maiddái kulturmuitodoahpagii.

Sámi juovvahávddit gullet daid min boarráseamos mearkkaide mat čájehit ahte sámi kultuvra lea ásahuvvon. Boarráseamos juovvahávddit leat leamaš áiggis 900-logus ovdal Kristusa.

Sullii Kristusa riegádeami rájes gávdnat Finnmarkkus maiddái orrunsaajid, dávjá gohčoduvvon slettnesorrungsadjin, seamma hámien ja siskkobealde struktuvrrain mii lea oahpis árbeviolaš sámi lávuin ja godiin. Slettnesorrungsajit leat dávjá ovttas návtosajiigui ja deliiguin. Dat mearkkaša ahte sámi viessostruktuvras lea 2000 jagi

jotkkolašvuhta. Sullii 1000 lagi boarrásat sámi orrunsaŋit leat duođaštuvvon nu guhkás máttás go Valdres ja Lesja rádjai.

Eará mihtimas sámi kulturmuitošládja lea ráktorokkit mat gávdnojít valjis Davvi-Romssa ja Finnmarkku rittuin. Dát kulturmuittut čatnasit mearrasámi resursaávkkástallamii ja gávppašeapmái áigodagas Kristusa riegádeami rájes gitta 1200-logu rádjai. Das lea buvttaduvvon olju ja guolevuodja mearranjiččehasain oassin stuorra ja guhkesággi gávppašeamis.

Sámi kulturmuittut gávdnojít miehtá rittu Trøndelága rájes gitta Várjaga rádjai. 15- ja 1600-logu historjjálaš gálduin ožzo vuonat "finnfjorden" nama ja dat leat leamaš sihke mearrasámiid ja boazosámiid guovddáš ássanguovlun. Vuotnabádaid gilit leat duháhiid jagiid leamaš sámiid ja ránnjáálbomogiid gaskasaš guovddássadjin. Rikkes ja mánggalágan resurssat rittuin leat addán mánggalágan vejolašvuodáid birgejupmái ja kultuvrralaš lonohallamii.

Mearrasámit leat ássan rittus miehtá lagi, ja boazosámit fas leat johtalan gaskal rittu ja siseatnama. Mearrasámiid resursaguovlluide leat gullan vuotnaguovllut, sullot ja olggumus riddoguovllut. Dál mii assosieret nomadismma boazosápmelaččaiguin. Muhto maiddái mearrasámit leat fárrestaddan iešguđet áigodatorohagaid gaskkas jahkodaga mielde. Sivvan fárremiidda leat leamaš guolástusa áigodatrievdamat ja vejolašvuhta háhkat jagiáigái gullevaš resurssaid. Guollebivdu lea leamaš vuodđun mearrasámi ekonomijii, muhto lotnlasealáhusat leat maid leamaš hui deatalaččat. Ovdamearkka dihtii leat mearranjiččehasaid ja guolgaelliid bivdin, rievssatbivdu, šibitoallu, fanasduddjon ja eará dakkár doaimmat leamaš mearrasámi ekonomijja dovdomearkan. Gávdnojít hui ollu goahtesajit mearrasámi orohagaid resursaguovlluin mat

Govus 12. Govva čájeha arkeologalaččat iskkaduvvon slettnesorrungsaji Bearalvági gielddas. Das lea árran guovddážis ja mii oaidnit mo dat sulastahittá dan mo sámi goadit ja lávut leat lágiduvvon. Fuomáš dan golbma fálládávtti mat leat árrana duogábealde. Govva: Bjørnar Olsen, UiT.

Govus 13. Govus 13 Ráktorokkit ovdal ja manjá roggama. Rokkit geavahuvvojedje olju buvttadeapmái mearranjiččehasain dainna lágiin ahte suddadedje buoiddi stuorra vuoššanrokkiin. Dat ledje geavahusas sullii 1000 lagi, sullii Kristusa riegádeami rájes gitta sullii 1200-logu rádjai, muhto eanemus intensiiva geavaheapmi lei áigodagas lei 600-900 manjá Kristusa. Olju geavahuvvui mángga láhkai ja lei Davvi-Romssa ja Finnmarkku sápmelaččaid deatalaš gávpegálvu. Govva: Sámediggi.

Govus 14. Goahtesadji Bearalvági gielddas. Govva čájeha mearkkaid oktasašgoadi manis mas lea sihke ássan- ja návetoassi. Rittus leat ollu dakkár goahtesajit. Govva: Sámediggi.

leat geavahuvvon bivddu, muorračuohppama, murjema, guollebivddu, lavdnječuohppama jna. oktavuođas.

Mearrasámi giliin leat árbevirolaččat leamaš dálut maidda gulle ássanviesut, áittit, návsttu, návehat, skaját, návsttu, mearraviesut, stáffut ja guollejellit. Giettit ja niittut leat dábálaččat sirrejuvvon boares geadgeáiddiiguin. Álggos dát visttit ledje darfegođit maid dál oaidná goahtesadjin. Gávdnođit maiddái ássan- ja návetbuvregoadđit mat gohčoduvvojít oktasašgoahtin. 1900-logu rájes ihte eanet ja eanet muorravisttit.

Maiddái siseatnamis Sámis gávdnođit ássanvisttit, dain stuorra johkalegiin, vuvddiin ja duoddaris. Maiddái dáppe lea guollebivdu leamaš deatalaš resursa. Ássan lea eanaš leamaš buriid guollejávre- ja -johkagáttiin. Das ledje bistevaš orrunsađit dahje áigodatorrunsađit (guolástangođit). Sámi dálut siseatnamis gulle

dávjá boazosámi ássamii ja sin geavaheapmái. Ollu boazosámit leat áigodagaid dahje bistevaččat šaddan dálönin, guolástusain ja dállodoaluin válđoealáhussan. Mátta-Romssas ja Davit Nordlánndas geavahuvvo doaba “márkogilit” dakkár eanadoallogiliid birra maid boazodollui gulli sámít leat ásahan. Dáin guovluuin leat maid goahtesajit stuorra kulturmuitošládján.

Boazu lea seamma láhkai go guolli leamaš dakkár resursa mii lei vuodđun sámi ássamii, ekonomijii ja johtalussii. Boazu lea duháhiid jagiid čuvvon seamma johtolagaid gaskal dálveguohtumiid siseatnamis ja giđđa- ja geasseguohtumiid mearragáttiin. Dáidda kulturmuitošlájaide gullet muhtumassii vuogádagat mas leat roggójuvvon rokkit duolbaeatnamiin, muhtumassii geadgevuopmanat ja čilat juovain ja buolžain. Bivdorusttegat leat várra geavahuvvon geadgeáiggi rájes gitta gaskaáigái. Goddebivdu lei sihke biebmolasáhussan ja náhkkegálvogáldun gávppašeamsis ránnjáálbmogiiiguin.

Sullii 500 lagi dás ovdal nohkagohte dat stuorra goddeelut ja boazodoallu šattai dadistaga dábáleabbon. Giella ja árbediehtu duoðašta ah te lei stuorra kultuvrralaš rasttideapmi sámi bivdoservodagas boazodoalloservodahkii. 15- ja 1600-logu historjjálaš gáldut muiṭalit earret eará Durdnosa čearu badjeolbmuid birra geat áigodagaid bivde gottiid bureas ásahuwon boazodoalloservodagas. Sii ledje johtisápmelačcat geat johtaledje Norgga bealde riddui geasset ja bahče bohccui doppe.

Maiddái kulturmuittut čujuhit jotkkolašvuoda. Siseatnamis leat ássanmearkkat mat duoðaštiit máŋga duhtá lagi ássama seamma báikkiin, dakkár kulturmuitošlájaid go nuorat geađgeáiggi orrunsađiid rájes gitta min áigái. Mii gávdnat maiddái manjtu boazosámi áidesađiid seamma guovluuin go ovdahistorjjálaš goddebivdorustteggiid.

Vikinjaággi ja gaskaággi orru Sámis boazo doallu goddebivduin dadistaga rievdamin dálá áiggi boazodoallun. Dábáleamos kultur muitošlájja boazodoalu oktavuodas lea **árrán**, mii lea lávu dahje goađi dollasaji namma. Darfegoadđit geavahuvvojedje orrunsađiid gos orro guhkit áiggi. Sii leat guođdán čielga duktásajid. Loavddagoadđit geavahuvvojedje áigodatorohagain ja vuoinjastanorohagain jođidettiin. Daid manjtu lea báhcán dušše árran ja muhtumin lávvogeadđgit maid geavahedje loavdaga doallat sajis. Árraniin lea iešguđet sturrodat ja hápmi, kultuvrralaš gullevašvuoda sivaid, orrunsađješlája ja agi geažil. Daid lohku lea hui stuoris boazosámi jagiáiggegohtumiin, siseatnamis ja mearragáttis, vuolládagain ja váris. Dat illá oidnojít ja vesáluvvet johtilit ja sáhttá leat váttis daid fuobmát.

Govus 15. Bivdorogi Romssa suohkanis. Bivdorokkit leat dávja nu ah te dat ovttas ásahit dakkár vuogádaga mii hehtte goddejohtolaga strategalaš manahaga. Govva: Sámediggi.

Govus 16. Čilla Rohtovákki guras olggumusas Johkanis, Deanu gielddas. Čilat geavahuvvojedje goddebivddus ja ledje dávjá mánga dakkár strategalaš sajiin gokko goddi johtalii. Govva: Sámediggi.

Govus 17. Stálloduktásajit leat sámi orrunsaqit orddas. Dat leat dábálaččat 2 gitta 15 orrunsaaji manjálagaid, hárve eanet go 8. Dat leat geavahuvvon áigodagas 600 – 1300-logus, muhto váldogeavahanáigodat lei 800 – 1050 manjá Kristusa. Govva: Sámediggi.

Govus 18. Árran bearpmehiigun Geassejávrri guovllus Deanu gielddas. Dát leat dávjá dat mearkkat mat leat báhcán lávu ja goadi manjis. Muhtumin sáhttet maid leat geadggit rieggán mat leat geavahuvvон doallat loavdaga sajis. Govva: Sámediggi.

Govus 19. Goahtesadji máttasámi guovllus, Lona-sadjí Trollheimena guovddážis. Govva: Sámediggi.

Boazosámi orohagain sáhttet maid lassin lávvosajiide ja orrungoahtesajiide leat duktásajit návetgodiiid, biebmogodiiid, olggobealde árraniid, oapmaniid ja čiegáid manjis. Dain orrunsaajin mat leat geavahuvvон ođđasat áiggi rádjai, sáhttet leat iešguđetlágan áittit ja čuoldaráhkadusat man alde goikadedje ja biggohedje biergasiid (luovvi). Orrunsajis sáttá dávjá čuovvut boares bálgáid čáhcegáldui, gámasuoidhečuohpahagaide ja sajiide gos leat čohkken bohccuid (*gieddi*).

Boazoáiddit lea eará kulturmuitošlácja main leat ollu doaimmat. Čohkkenáiddit leat geavahuvvон bahčimii, mearcumii, njuovvamii ja rátkimii. Vuopmanat leat mielde čuovuheamen ealu gárdái. Oahceáidi geavahuvvui dasa ahte doalahit bohccuid dihto guovllus, eastadan dihtii mastademiid ja hálddašit johtima. Sihke geadggit, čuolddat ja rissit leat geavahuvvон áideávnnašin.

Sámi kulturmuittuid duođašteamis leat čielga vailivuođat. Norgga našuvdnahuksema geažil ja dasa gulli deattu geažil Norgga ovdahistorjái ja kulturárbaí, gárte sihke sámi kulturmuitt ja sámi ássanguovllut uhccán miellagiddevaččat arkeologa doaimmaide stuorra osiin 1900-logus. Easkka sullii 1980 rájes oidnogodii duođas sámi kultuvrra ja historjjá dutkan akademija birrasiin. Stáhta ruhtadan kulturmuitoregistreremiid oktavuođas áigodagas 1960-1991 registrerejuvojedje dušše dat guovllut maid Ekonomalaš kártadoaimmahat (1:5000 ráidu) lei gokčan. Das lei stuorra negatiiva válikkuhus sámi geavahan- ja ássanguovlluide go válđoášsis deattuhuvvojedje dušše areálat čoahkkebáikkiid oktavuođa dalá geainnuid guoras. Dasa lassin lei easkka manjá kulturmuitolága reviderema jagi 1978 ahte 100 jagi ráfáiduhttinrádjá sámi kulturmuittuid oktavuođa ásahuvvui nu ahte dat maid registrerejuvojedje vuogádatlaččat. Dát bealit leat dagahan ahte deatalaš sámi geavahanguovllut eai leat kártejuvpon ja ahte dárbbashaš diedđut nu eai leat gávdnamis dain

Govus 20. Oassi bahčináiddis árra 1900-logus Ceakkoguras, bajábealde Rávttošnjárggas Porsárggus. Govva: Sámediggi.

kulturmuitodiehtovuođuin mat leat vuodđun
areálahálddašeami mearrádusvuodđui.

Lassin oppalaš máhttováilivuhtii váilevaš
vuodđodieduiguin, de leat muhtun konkrehta
fáddásuorggit maid ferte giedžahallat vuđolaččat
sihke etihkalaččat ja metodalaččat.

Mii leat válljen muhtun konkrehta ja deatalaš
čuolbmačilgehusaid mat čatnasit daidda
arkeologalaš kulturmuittuide main leat mohkkás
ovttastuvvon hástalusat. Daid mii leat válljen
giedžahallat sierra kapihtaliin; "Sámi bassibáikkit"
5. Kapihtalis, "Sámi dákterikkit ja hávdeávdnasat"
6. Kapihtalis, ja bargu dainna ahte nannet
máhttovuođu oppalaččat, giedžhallojuvvo
7. kapihtalis "gulahallan, oainnusmahttin ja
gaskkusteapmi".

5 Bassibáikkit

Sámi bassibáikkit lea oktasaš namahus dakkár báikkiin/kulturmuittuin maidda čatnasit govahallamat, mitalusat ja geavat sámi ovdal kristtalašvuodja jáhku ja oskkoldaga doaimmaheami oktavuođas. Dakkár báiki gohčoduvvo bassibáikin davvisámegillii. Sámi oskkoldatdutkamis meroštallojuvvo bassibáiki dakkár báikin gos vuoinjalaš duoh tavuohta lea almmustuvvan, ja váralaš ja fámolaš báiki mii čatnasa menolaš geavadii.

Lunddolaš hápmašuvvamat ja objeavttat maidda čatnasit árbevierut, sáhttet meroštallojuvvon automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon kulturmuitun kulturmuitolága vuodul. Lágas dat leat válldahuvvon diggebáikin, bálvvosbáikin, váinniid muitoguhpan, gávon, gáldun ja eará báikin masa čatnasit arkeologalaš gávdnosat,

árbevierut, osku, cukcasat dahje vierut. Dán láhkai sáhttet luondduhápmašuvvamat, várit, jávrrit, muorat ja nu ain viidáseappot meroštallojuvvet automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon kulturmuitun.

Miššuvdnaáiggi rádjai 16- ja 1700-logus lei sámi osku oassin sámi servodagas. Siida doaimmai sihke máilmämálaš ja menolaš searvevuohtan. Šamanisma lei sámi ovdal kristtalašvuodja oskku mihtilmassan.

Šamanisttalaš máilmigmovva lea golmmaoasat, almmiin, eatnamiin ja jábmiidáimmuin sierranas duoh tavuođaipmárdussan. Noaidi lei iešguđet máilmimiid gaskkusteaddji ja sáhtii móatkkoštit daid gaskka searvevuodja bealis. Miššundoibaibma dagahii ahte sámi menolaš geavat stigmatiserejuvvui ja ahte siida

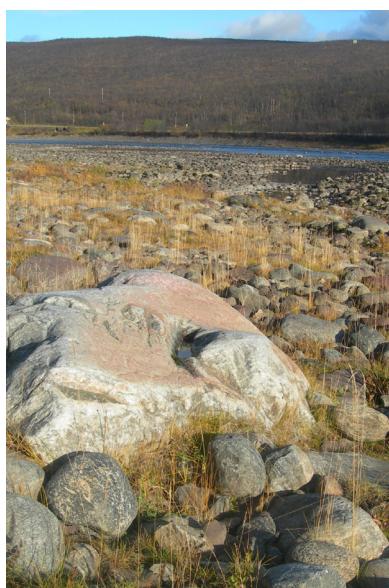

Govus 21. Ollu sámi bassibáikkiin leat mihtilmas sárgosat ja dat earranit birrasiin. Murggiidgahperaš lea eanamearka Várjavuona davábealde. Dat lei bálvvosbáiki ja das leat maid juovvahávddit ja sáivoláttu. Govva: Sámediggi.

massii doaimmas menolaš searvevuohtan. Bassibáikkiid geavaheami jotke eanjkilolbmot, čihkosis.

Sámi bassibáikkiin leat stuorra erohusat báikádeamis, hámis ja hápmašuvvamis. Bassivuhta gulai sámi oskkus sihke orrunbirrasii ja lundai dahje siidda ávdinguovlluide. Bálvalusat doaimmahuvvojedje sihke máilmálaš báikkiin nu go ásodaga árrana luhtte ja sierra bassibáikkiin luonddus. Báikkit luonddus leat

dábálaččat luondduhápmašuvvamat main eai leat olbmo dahkan luottat, ovdamearkka dihtii geadggit ovttaid mielde ja gállit, geadgehápmašuvvamat, várit, járrit, sullot, gáldut, jogat, vuovddit ja ovttaskas muorat. Bassibáikkiid sahttet maid olbmot leat ráhkadan, nu go geadgegierdduid, labyrinthtaid, ja dain sahttet leat mearkkat mat čájehit olbmuid doaimmaid nu go bálvvoshávddiid ja eará. Maiddái juovvahávddit ja guovžzhávddit adnojuvvojít sámi bassibáikin.

Govus 22. Bálvvosgeadggit sahttet čatnasit iešguđet doaimmaide, guolásteapmái, meahcásteapmái, boazodollui. Muhtumat oidnojít guhkkin juo ja earát leat fas leat eambbo čihkosis. Govva: Sámediggi.

Vaikke vel leat ge stuorra erohusat, de leat maid sullasašvuodat bassibáikkiin. Dat leat dávjá dakkár sajiin mat earuhit eanadagaaid, nu go njárggain, sulluin, ullerájiin, čazain, orddain ja várrečohkain. Dat oidnojít dávjá hui bureas eanadagas. Bassibáikkiin sáhttet maiddái leat sierra iešvuodat maid sáhtte leat atnán bassivuođa almmustuhttimin. Dat sáhttet leat sturrodat (vári), geadđgit ja bávtit mat leat luoddanan dahje main lea sierra ivdni birrasiid ektui, geadđgit main lea olbmo- ja eallilágan hápmi ja jávrit duppal botniin dahje eará mihtilmasvuodat.

Go buohtastahtá eará automáhtalaččat ráfái-duhttojuvvon sámi kulturmuittiguvin, de leat uhccán sámi bassibáikkit registrerejuvvon. Jagi 2019 loahpas ledje 47 bálvvosgeađggi, 22 bálvvosbáikki, muhto dušše okta bassibáiki čálihuvvon Askeladdenii. Sivvan dasa sáhttá leat ahte bassibáikkiid sáhttá leat váttis sihke identifiseret ja ráddjet, erenoamážit daid main eai leat mearkkat olbmodoaimmaid manjs. Bassibáikki registeren ja ráddjen dárbbasha ákkastallama. Olámuttolaš gáldun leat čálalaš ja njálmálaš gáldut, báikenamat ja arkeologalaš ávdnasat. Buot duođaštuvvon sámi bassibáikkit leat automáhtalaččat ráfáidahettojuvvon kulturmuitolága mielde.

Báikenamma lea hui deatalaš gáldokategorijja. Oahpes doahpagat bassivuođas davvi-sámegielas maid mii gávdnat báikenamaid álgooasis, leat bassi ja sáivu. Bassi sáhttá geavahit iešguđet eanadathápmašuvvamiid birra, ja sáivu lea geavahuvvon sihke jávriid birra main lea duppal bodni ja várriid birra. Sieidi lea geavahuvvon vuosttažettiin bálvvosgedđgiid

Huksenáššiin ja eará areál- aplánemis lea áibbas dárbbashaš ahte Sámedikkis lea diehtu automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon kulturmuittuid birra vai sáhttit árvvoštallat guoskkahuvvojít go dat.

ja gálliid birra. Dakkár gedđgiin sáhttá maid leat namma maid ovdaoassi lea *uvhre-* dahje *bálvvos-*, mii čujuha bálvaleapmái. Doaba *Sieidi* dulkojuvvon almmi- ja bajánipmila namman.

Bassi váriin, gálliin ja bálvvosgedđgiin sáhttet maid leat sohkavuođanamahusat nammii, nu go *áddjá* (vuoras almmái, áddjá), áhkká (vuoras nisu, áhkku), áhkku (vuoras nisu, áhkku), gálgú (vuoras nisu, áhkku), *olmmái* ("almmái") ja *nieida*. Mearrasámi guovluuin gávdnojít dárogielhámít nu go "Kjerringa", "Kallen" ja "Mannen". Dávjá dat leat, muhto eai fal álo, olbmohámát geadđgehápmašuvvamat mat leat ožzon dakkár namaid. Muhto dat ii leat olles čilgehus. Namain sáhttá leat čujuhus bassivuhti. Dakkár namaid gávdna maiddái ipmilnamain sámi mytologija gáldočállagiin. Eará dárogielnamahusat ja báikenamat sáhttet maid leat dakkár mearkkat mat čujuhit sámi etnisitehtii ja oskku doaimmaheapmái nu go ovdamearkka dihtii eahpeipmil, báhkin ja girku.

Huksenáššiin ja eará areálaplánemis lea áibbas dárbbashaš ahte Sámedikkis lea diehtu automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon kulturmuittuid birra vai sáhttit árvvoštallat guoskkahuvvojít go dat. Ládestusat das maid sáhttá meroštallat automáhtalaččat ráfáiduhuttojuvvon bassibáikin, lea mearriduvvon kulturmuitolága parágrafas 4.1. Muhtun dáhpáhusain, erenoamážit stuorát plánaáššiin, čađaha Sámediggi sierra báikedidoštallamiid kárten dihtii sámi kulturmuittuid. Dakkár áššiin lea maid dábálaš gulahallat báikkálaš árbieverroguddiin háhkan dihtii dieduid sámi kulturmuittuid birra.

Govus 23. Bardojuvvon geadgerieggát gávdnojat mángga sajis. Muhtun sajiin sáhttet leat leamaš bálvvosbáikkit ja earát fas leat leamaš bivdorusttegat. Govva: Sámediggi.

Ráfáiduhtinstáhtus bidjá ráddjehusaid areál-ägeavaheapmái. Dakkár guovlluin gos leat hui ollu ja areála dáfus stuorra bassibáikkit, dat sáhttet bidjat ráddjehusaid hui stuorra areálaide.

Sámi bassibáikkiid hálddašeapmi lea šaddan áigeguovdilin manjimuš jagiid bieggafápmorust-tegiid, infrastruktuvrra ja eará areálagáibideaddji sisabahkkemiid plánema oktavuođas. Dál leat oppalaččat uhccán diedđut bassibáikkiid birra Askeladden. Danne lea stuorra várra ahte bassibáikkit sáhttet jávkat. Gáldoávdnasat gávdnojat gal mat čájehit bassibáikkiid, muhto dat ávdnasat eai leat árvvoštallojuvvon Askeladdenii registrerema ektui. li ge Askeladden leat logihkalaš nomenklaturra sámi bassibáikkiid várás. Šládjanamahusat dán sámi kulturmuitojoavkkus leat muhtumassii latnjalasat ja daid berre danne guorahallat.

Sámi bassibáikkiid registeremis ja duođaš-teamis sáhttá leat váttis mearridit gullá go báiki

dán šládjanamahussii. Ráfáiduhtinstáhtusa ferte sáhttit ákkastallat empirija vuodul. Dat sáhttet leat njálmmálaš árbevierut, čálalaš gáldut, báike-namat, ja arkeologalaš gáldut. Dakkár luonduhápmašuvvamiid go váriid, jávriid ja eará, sáttá danne meroštallat bassin ja automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon jus gávdno empirija dasa.

Sámediggi ii leat hábmen oktasaš metodi-hka bassibáikkiid identifiseremii, ráddjemii ja duođašeapmái. Seammá guoská bassibáikkiid raššivuhtii sisabahkkemiid ektui. Erenoamáš gáibideaddjin lea čájehuvvon ráddjet bassi váriid ja eará bassibáikkiid main eai leat fysihkalaš mearkkat menolaš geavaheamis. Váilevaš metodi-hka hehtte bassibáikkiid ovttalaš ja logihkalaš hálddašeami.

Bassibáikkit molsašuddet hui ollu sturrodaga ja viidodaga, hámi, raššivuoden ja geavahusa dáfus. Muhtumat leat láhčcojuvvon ja oppalaččat

oahppásat báikkálaččat, ja earáid dovdet dušše muhtun olbmot ja bearrašat. Vásáhusat Sámedikki kulturmuitodidoštallamiin leat čájehan ahte báikkálaččat njálmmálaš dieđuid bassibáikkiid birra sáhttá leat váttis háhkat. Boazodoalus ja sámi báilegöttiin gávdnojít ain ovdamearkkat dasa ahte bassibáikkiid stáhtus oskkolaš objeakta lea seilon ja dat adnojuvvojit árvvus. Daid geavahit muhtumassii ain ovttaskasolbmot ja bearrašat geaidda lea deatalaš daid suddjet almmolašvuodas.

Mihtut

- Sámi bassibáikkit hálldašuvvojit ovttalaš ja vuorddehahti vugiin.
- Sámi bassibáikkiid duođašteami ja geográfalaš ráddjema vuodđun lea sohppojuvvon metodihkka Sámedikkis.
- Daid sámi bassibáikkiid registrerema ja čujuheami vuodđun, main eai leat olbmo guođđán mearkkat, vuodđuduvvet duođašteapmái dakkár dieđuid vuodđul mat leat árvvoštallojuvvon gáldokritihkalaččat.
- Árbedieđut leat deatalaš sámi bassibáikkiid duođaštan gáldut.

Strategijat

- Njuolggadusaid hábmen sámi bassibáikkiid registrerenmetodihka, duođaštangáibádusaid, etihkalaš vuhtiiváldima ja kártii mearrideami várás.
- Ovddidit metodihka árbedieđuid čoaggimii bassibáikkiid birra.
- Hábmet metodihka sámi bassibáikkiid raššivuodaárvvoštallama várás.
- Evaluerset ja oktiordnet iešguđet bassibáikkiid šládjanamahusaid Askeladdenis.
- Registreret bassibáikkiid Askeladdenii dálá dieđuid vuodđul.

6 Sámi dákterikkit ja hávdeávdnasat

Sámi hávdádanvierru

Sámi hávdádanvieru sáhttá guorrat guhkás manjás áiggis. Boarráseamos dákterikkit bohtet sámi juovvahávddiin, ja ollu gáldut muiatalit ahte dát hávdevieru sáhttá leat leamaš 900-logus ovdal Kristusa. Dat lea guhkimus jotkkolaš hávdádanvierru maid mii diehtit Eurohpás, ja lei gitta 16/1700-logu rádjai – 2000 lagi guhkes áigodat. Sámi ovdal kristtalašvuoda hávddit gávdnojit ollu Sámis, muhto leat unnán dutkojuvon erenoamážit go guoská geográfalaččat juhkáseapmái ja regionála variašuvnnaide. Daidda

gullet juovvahávddiide lassin maiddái guovžá-hávddit mat ollu sulastahttit juovvahávddiid. Dasa lassin gávdnojit nu gohčoduvvon bivdohávddit, mat čatnasit sámiid leahkimii Gaska-Ruotas ja Nuorta Norgga siseatnamiin Norggas, ja de leat seahkalashávddit mat čájehit oktavuođa ja ovtasdoaibmama davviriikkaid álbmoga ja sámiid gaskka.

Sámi hávddit gullet deataleamos gálduide mat mis leat máhttui sámi leahkimis, ássamis ja jotkkolašvuodas nu guhkás manjás áiggis. Juvvii

Govus 24. Juovvahávddit sáhttet leat ráktujuovain, bákteluoddanemiin ja stuorra gedđgiid bálddas. Muhtumat leat gobit ja rokkit juovas ja earát fas leat čielga borat. Dat gávdnojit stuorra osiin Sámis. Bajábealde: juovvahávddit ráktujuovas ja gálli bálddas, Várjjat. Vuolábealde: bivdohávdi, Oppdal. Govva: Sámediggi.

hávdádeapmi lea čavga čadnojuvvon sámi oskkoldahkii ja oskku doaimmaheapmái. Váidni gessojuvvui ja gorrojuvvui dávjá soahkebessiide ja biddjojuvvui juvvii, báktelatnjjii dahje čihkosii stuorát geđggiid báldii. Muhtumiid hávdádedje gerresiidda dahje muorragisttuide. Leat gávdnon ollu hávdedávvirat maid váinnit ožžo fárrui.

Dat sáhtte leat bearralat ja iešguđet činjat, suorbmasat ja brošsat, bronsaláhkkit, bivdobiergasat, nállogoadđit, ja nu gohčoduvvon dálmatbálseduodji. Ollu hávddiin gávdnojedje maiddái mángga elliidšlája dávttit. Ollu dávvirat bohte eará geografalaš guovlluin ja duođaštit oktavuođa suoma, báltalaš, ruošsa ja norrøna guovllui-guin. Hávdádanvieru bokte sáhttii maid oaidnit mo sámi oktavuođafierpmádagat leat rievdan áiggi mielde.

Oahpásmuvvan kristalašvuhtii sámi guovlluin čatnasa vuosttažettiin golmma dilálašvuhtii. Vuosttaš lea dat árra váikkuhus mii dáhpá-huvai vuosttaš jahkeduháha loahpa rájes mannjá Kristusa gitta gaskaáigái go ođđa osku dadistaga leavai davi riddoguovlluide. Davvi-Romssas ja Finnmarkkus dat čatnasa vuosttažettiin dáža kolonialiseremii ja vearaid ásaheapmái olggumus rittuide 1200-logu rájes. Dan geažil lea jáhkehahhti ahte sámi álbmogii váikkuhii muhtun muddui kristalašvuhta 1200-logus juo. Nubbi ášši lea ruošsa miššondoaibma mii jodihuvvui nuortasámi álbmoga ektui 1500-logus. Dan vuolggasadji lei greika ortodoksa katolisima ja govččai vuosttažettiin dan guovllu mii dál lea Mátta-Várjjat. Goalmmát ja eanemus váikkuheaddjin lei dáža miššondoaibma 1700- ja 1800-logus, mii álgghuvvui Thomas von Westen miššonmátkkiiguin ja garra vuolggahusbargguin sámi guovlluin.

*«Sámi
hávddit
gullet deataleamos
gálduide mat mis
leat máhttui sámi
leahkimis, ássamis ja
jotkkolašvuodjas nu
guhkás manjás áiggis.»*

Vaikke vel kristalašvuhta ja kristalaš hávdádanvierru 1700-logu mielde šattai dadistaga áidna hávdádanvierrun, de gávdnojít dattetge ovdamearkkat dasa ahte osiid juovvahávdádeamis sáhttá ain vuohittit sámi kristalaš hávddiin gitta 1800-lohkui ja “geassehávddiid” 1900-logu álggu rájes.

Máhtopotensiála

Manjumuš logijagiid leat sámi dákterikkit uhccán dutkojuvvon. Dadistaga ovdánit dat diedalaš metodat mat geavhuvvojít dutkamis, eat ge mii dál sáhte árvidit makkár ođđa dieđuid boahttevaš metodat sáhttet almmustahtit. Danne ovddastit dákteriggeávdnasat ja erenoamážit juovvahávddit, oktan gullevaš hávdeoktavuođaiguin ja geografalaš lávdademiin, stuorra máhtopotensiála. Sámi dákteriggeávdnasiid dutkan

sáhttá addit vuđolaš máhtu agi, dearvvašvuoda, eallindili, bajássaddanbáikki ja biebmodoalu birra indiviidadásis ja bajimus servodatdásis.

Dat sáhttá čájehit rievdamiid áiggi mielde ja sisk-káldas diliid min ássanguovlluin ja eará joavkkuid ektui. Buot dákteriggedutkan gáibida seagás etihkalaš árvvoštallamiid, maiddái čohkken-historihka ektui. Dasto fertejit vihkchedallamat ávdnasiid hárvenašvuoda áigemeroštallama, geografalaš gávdnanbáikki ja sullasašvuodaid ektui árvvoštallojuvvot. Dat leat dakkár vuhtii-váldimat maid ferte árvvoštallat juohke áidna oktavuođas ja mat gáibidit dohkkeheami. Sámedikki beales. Sámi dákterikkiid iskkadeamit ja iskosiid váldin Norggas ii dáhpáhuva danne almmá dakkár dohkkeheami haga.

Čohkkenhistorihka ja lokaliseren

Dákterikkit leat čohkkejuvvon ásahusaide iešguđet láhkai ja molsašuddi metodaiguin ja etihkalaš njuolggadusaiguin 1800-logu rájes. Árra čohkkemat čatnasedje dávjá nállebiologalaš

dutkamii. Maiddái ovttaskasat vižče, sáddejedje ja uvde sámi dákteriggeávdnasiid museaide ja čoakkálđagaide. Iešguđet ásahusat gávppašedje dákteriggeávdnasiid ja lonohalle daid gaskaneaset. Dan geažil gávdnojít dál sámi dákterikkit ollu ásahusain ja museain olgoriikkas. Sámedíkkis ii leat dál čohkkejuvvon visogovva dain dákteriggeávdnasiin mat leat olggobealde Norgga.

Stuorámus čoakkálđat badjel 1000 sámi dákterikkiguin vurkkoduvvojít Schreinerlaš Čoakkálđagain Oslo universitehta (UiO) Medisiinnalaš fakultehta Medisiinnalaš vuodđofágaid instituhta Anatomijia juhkosis. Schreinerlaš Čoakkálđagaid sámi dákteriggeávdnasiidda gullet sihke juovvahávddiid ja kristalaš hávddiid dákterikkit. Dat čohkkejuvvoyedje áigodagas 1850 – 1977. Dattege čohkkejedje daid eanaš doaktárat ja doavtterstudeanttat áigodagas gaskal 1914 ja nuppi mäilmisoadi ja geavahuvvojedje anatomaa Emil Schreinera prográmmmas iskat fysihkalaš antropologija Norggas.

Nálledutkan ja várra erenoamážit sámi dákterikkiičohkken kristalaš girkogárddiin bovtti vuostehágu ja morraša báikkálaččat. Schreiner lei gal ožzon lobi Girkodepartemeanttas, muhto báikkálaš sámi álbmogis dábálaččat ii gal jerrojuvvon, ja sii vuosttaldedje ohpihii ja ohpihii.

Dat dákterikkit mat bohte Schreinerlaš Čoakkálđagaide manjá soadí (1945) ledje vuostazettiin arkeologalaš roggamiid bohtosat eai ge njuolgga oassin nálledutkamis. Manjá 1977 leat hálđdašanmuseat/universitehtamuseat, vuosttažettiin Roandima dieđamusea ja Norgga árkatalaš universitehtamusea Romssas, mat leat vuostáiváldán dákteriggeávdnasiid juovvahávddiin iežaset gullevaš geográfalaš guovlluin. Dát dákteriggeávdnasiat leat, kulturmuitolága vuodđul, vuostáiváldojuvvon dohkkehuvvon arkeologalaš iskkademiid ja rašis hávddiid sihkkarastimia geažil. Go guoská sihkkarastimii, de rapportere Sámediggi jahkásáččat rašis hávddiid sihkkarastindárbbu hálđdašanmuseaide. Sámedíkkis

lea láhkaásahusa bokte váldi addit sierralobi kulturmuitolágas go plánejuvvon doaibmabidju rihku sámi kulturmuittuid, das maiddái hávdidiid. Iskkademiid čađahit hálđdašanmuseat dálá láhkaásahusaid vuodđul, čohkkejuvvon ávdnasiat váldojuvvojít mielde sin čoakkálđagaide, earret go jos dahkkojuvvvo šiehtadus vurkema/deponerema hárrái sámi ásahusas.

Gávdnojít ovdamarkat mat čájehit ahte oasis ovta ja seamma dákterikkis eai leat vurkejuvvon čoahkis. Ovdamarkka dihtii sáhttá dákterikki oaiveskálžu leat Schreinerlaš Čoakkálđagain ja dat eará dákteriggeoasit fas vurkejuvvon hálđdašanmuseii. Seammá gusto hávdedávviriidda maid väidni oačcui fárrui hávdái. Hávdedávvirat sáhttet leat hálđdašanmuseain ja dákteriggi fas Schreinerlaš Čoakkálđagain.

Hálđdašeapmi ja váldi

Sámediggi lea mánggaid jagiid bargan čuolbmačilgehusaiguin sámi dákterigge- ja hávdeávdnasiid oktavuođas. Dat sáhttá guoskat etihkki ja olbmuid gaskasaš oktavuođaide, ja dasto ávdnasiid hálđdašeami ja geavaheami ektui, hálđdašanovddasvástadussii, eaiggátvuhtii, lokaliseremii, máhcaheapmái, dutkamii ja gaskkusteapmái ja ávdnasiid sihkkarastimii boahttevaš máhttobuvttadeami várás min sámi kulturhistorjá birra.

Sámediggi ii leat dán rádjai hábmen sierra njuolggadusaid sámi dákteriggeávdnasiid hálđdašeapmái, oktan daid gávdhosiiquin, leš dal vurken, dutkan, deponeren vai odđasis hávdádeapmi. Dán lágan njuolggadusat leat deatalaš gaskaoamit dáid ávdnasiid hálđdašeamis. Sámediggi dohkkehii dattetge lagi 2019 “Etihkalaš njuolggadusat sámi dearvašvuodđadutkama várás” (SP 23/19). Dasa gusket maid sámi, humaniteara biologalaš ávdnasiat. Etihkalaš njuolggadusiguin sámi dearvašvuodđadutkama várás hálida Sámediggi sihkkarastit ahte sámi dearvašvuodđadutkan lea vuodđuduuvvon álgoálbmogiid

«*Etihkalaš
njuolggadusaiguin
sámi dearvvašvuodadutkama
várás hálida Sámediggi
sihkkarastit ahte sámi
dearvvašvuodadutkan lea
vuodđuduuvvon álgoálbmogiid
iešmearridanvuogatvuhtii...»*

iešmearridanvuogatvuhtii, ja ahte dat vuhtiiváldá ja árvvusatná dan mánggabéalatuodá ja iešvuodá mii lea mihtilmassan sámi kultuvrii ja sámi servodagaide.

Sámediggi ja Oslo universitehta vuolláičálle lagi 2020 sierra šiehtadus Schreinerlaš Čoakkáltagaid sámi olmmošlaš bázahusaid hálldašeami várás. Das boahdá maid ovdan ahte Oslo universitehtas lea hálldašanovddasvástádus Schreinerlaš Čoakkáltagaid sámi dákterikkii daid ládestusaid vuodul maid Sámediggi lea mearridan. Sámediggi dahká loahpalaš mearrädusa buot áššiin mat gusket sámi ávdnasiidda universitehta evttohusa vuodul. Čoakkáltaga sámi oassi lea giddejuvvon almmolašvuhtii ja sirrejuvvon čoakkáltaga eará ávdnasiin. Eai ge dat galgá leat oidniosis gussiide. Šiehtadus deattasta ahte buot sámi ávdnasiid dutkan galgá dahkkojuvvot daid etihkalaš ja diedžalaš njuolggadusaide vuodul mat gustojtuot buot dutkamii Norggas. Šiehtadus čujuha lagi 2016 mannosaš etihkalaš njuolggadusaide olmmošlaš bázahusaid dutkama várás maid nationála lávdegoddi olmmošlaš bázahusaid dutkama árvvoštallama várás (Skjelettutvalget) lea hábmen. Dasto galgá háhkat etihkalaš árvvoštallama dákteriggelávdegottis ovdalgu dutkan sáhttá čadahuvvot. Dákteriggelávdegotti lea muđui Oahpahus- ja dutkandepartemeanta ásahan lagi 2008. Dárbu ásahit sorjjasmeahttun nationála lávdegotti šattai čielggasin Oslo universitehta barggu oktavuođas sámi ávdnasiid vurkkodemiin ja dutkamiin Schreinerlaš Čoakkáltagas, ja gáibádusa oktavuođas ahte oasit dáin ávdnasiin galget máhcahuvvot. Lávdegoddi lea ráđđeaddi ja bargá nationála ja riikkaidgaskasaš dutkanetihkalaš njuolggadusaide vuodul ja dakkár lágaid ja konvenšuvnnaid vuodul go kulturmuitolága ja ILO-konvenšuvnna nr. 169.

Sámedikki ja Oslo universitehta gaskasaš šiehtadusa vuodul galgá lassin dábálaš njuolggadusaide dutkama várás Norggas, Sámediggi dahje dat orgána maid dat váljje,

dohkkehit ahte sámi bázahusat geavahuuvvojut dutkamii. Das boahdá maid ovdan ahte jos čájeha ahte ain gávdnojut identifiserenvejolaš namahuvvonen olbmuid bázahusat mat leat čoakkáltagas, de galget dat máhcahuvvot ođđasis hávdádeami várás. Jagi 2020 máhttostáhtusa mielde ii leat oahpis Sámediggái ahte identifiserenvejolaš namahuvvonen olbmot leat čoakkáltagas.

Daidda dákteriggeávdnasiidda ja hávde-gávdhosíidda mat leat hálldašanmuseaid čoakkáltagain, ii leat Sámedikkis dál ráđđen-vuoigatvuhta. Dáid čoakkáltagaid sámi dákteriggeávdnasiid dutkan čadahuvvo dattetge maiddái daid rávvagiid vuodul maid dákteriggelávdegoddi ja Sámediggi leat addán juohke oktavuođas.

Norgga bealde lea Sámediggi ovddastan mánga ođđasis hávdádeami. Viidámus hávdádeapmi čadahuvvui Njávdámis lagi 2011, ja guoskkai 94 dákteriggeoassái maid Schreinerlaš Čoakkáltagat ledje viežžan ja oastán Njávdámis lagi 1915. Dasa lassin leat namahuvvonen olbmot ođđasis hávdáduvvon sihke Guovdageainnu ja Álttá suohkaniin. Dan vuodul lea Sámediggi vásihan ahte ođđasis hávdádeapmi gáibida hui ollu barggu earret eará dan ahte gávdnat manjsbáhcciid ja addit sidjiide váikkuhanfámu.

Daid olbmuid ođđasis hávdádeami oktavuođas geaid namma ii leat almmuhuvvonen, lea

Sámediggi vásihan ahte báikkálaččat leat boahtán ovdan iešguđet oainnut. Muhtumat leat háliidän odđasis hávdádeami. Earát fas leat háliidän ahte dákteriggi ain galggašii vurkkoduvvot gálđoávnnašin boahttevaš máhttobuvttadeapmái min kulturhistorjjá birra. Sámediggi oaivvilda ahte oaivilmáŋggabealatuohta álgoálbmotservodagas lea deatalaš vai mearrádusat sáhttet dahkkojuvvot govddimus vuodú vuodul.

Vásihusat ja hástalusat

Čohkkejuvon sámi hávdegávdnosat, sihke dákterikkit ja gullevaš gávdnosat, leat dakkár gávnnusseagás mas lea stuorra áigečiknjodat, máhtto- ja identitehtaárvu. Ávdnasiin lea stuorra potensiála boahttevaš máhttobuvttadeapmái min kulturhistorjjá, leahkima ja eallindiliid birra. Iešguđet ásahusat hálddašit dál daid ávdnasiid ja dain lea čohkkenhistorikhka mii manná ruovttoluotta 1800-lohkui. Dat mearkkaša ahte čohkkema ulbmil ja vuodustus lea molsašuddan áiggi mielde. Erenoamázit čohkken 18- ja 1900-logu kristalaš hávdesajjiin lea leamaš eaddudeaddji ja riidduvuloš dahku mii lea boktán vuostehágu sihke dalááiggis ja dál. Sámediggi gal ii eisege dohkket dakkár čohkkengeavahusa

Sámedikki dákterigge- ja hávdeávnas-hálddašeapmi lea buvttihan ollu hástalusaid ja mohkkás etihkalaš ja fágalaš čuolbmačilgehусaid. Dat sáhttá guoskat ávdnasiid vurkkodeapmái ja geavaheapmái, eaiggátvuhtii ja hálddašanovddasvástadussii, dutkamii ja ávdnasiid sihkkarastimii boahtteáiggi máhttobuvttadeapmái sámi kulturhistorjjá birra. Dasto namuhat áššečuołmmaid mat čatnasit lokaliseremii, máhcaheapmái, odđasis hávdádeapmái ja báikkálaš mielváikkuhan proseassaide.

Danne dárbašuvvojut Sámedikki hálddašeamis bajimusdási stívrendokumeanttat ja hálddašanreaiddut dasa ahte sihkkarastit

sámi dákterigge- ja hávdeávdnasiid ollslaš ja logihkalaš giedžahallama. Bajimusdásis berre čielggadit galggašedje go dákteriggeávdnusat mat leat čohkkejuvvon ain vurkkoduvvot Schreinerlaš Čoakkáldagain mii lea medisiinnalaš/ anatomaš čoakkálđat vai berre go daid baičce sirdit dakkár kulturhistorjjálaš čoakkáldagaide mat leat geatnegahttojuvvon riikkaidgaskasaš museaetihkalaš njuolggadusaid mielde. Kulturhistorjjálaš museačoakkáldagaid hálddašedđiin lea dábálaččat erenoamáš gelbbolašvuohta konserveremis ja áimmahuššamis dán lágan ávdnasiid. Sámediggi deattuha ahte dákterikkit mat leat čoakkáldagain áiggis áigái galget meannuduvvot gudnejahttimiin ja ahte daidda addojuvvo buoremus vurkendilli nu guhká go dat leat doppe.

Dárbu lea maiddái árvvoštallat dálá geavahusa etihka mii addá lobi ahte seamma olbmo dákteriggeoasit eai álo vurkejuvvo čoahkis. Seamma láhkai sáhttá jearrat lea go dohkálaš sirret dákterikkiid gullevaš hávdedávviriin. Guoskevaš lea árvvoštallat berre go válljet hálddašanmuseaid lokaliserenbáikin sámi dákteriggeávdnasiidda dassážiigo muhtun sámi museaásahusat ožžot dárbašlaš lanjaid ja kapasitehta.

Nubbi bajimusdási čuolbmačilgehus lea guđe prosedyraid ja vihkchedallamiid galgá Sámediggi bidjat vuodđun mearrádusaide konkrehta áššiin dákterikkiid dutkama ja vurkkodeami oktavuodas dahje daid olbmuid odđasis hávdádeami oktavuodas geaid namma ii leat almmuhuvvon. Dákterikkiid áigemeroštallan, hárvenašvuohta ja čohkkenhistorikhka gullá dakkár mearrádusaid máhttovuđui. Daid áššiin go Sámediggi láhčá daid olbmuid odđasis hávdádeapmái geaid namma ii leat almmuhuvvon, berre maiddái rituála válljen ja hávdádanvuohki oažžut erenoamáš etihkalaš árvvoštallama. Viidáseappot berre jearrat galgá go dákteriggi máhcahuvvot álgo hávdesadjái ja galget go álgo hávddi vejolaš hávdedávvirat čuovvut mielde.

Dákteriggelávddegotti cealkámuš juohke ášsis lea deatalaš máhttovuođđu. Dat lea juo dohkkehuvon ja ásahuvvon geavat. Deatalaš lea maiddái searvahit báikegottiid ja ovttaskas olbmuid mieldeváikkuhanproseassaide nu ahte sii váikkuhit máhttovuđđui. Hástalussan das sáhttá leat movt láhttet iešguđet báikkalaš oainnuiguin ja ovttaskasolbmot mat sáhttet oktoráđđet báikkalaš digaštallama. Sámediggi dárbaša ovddidit dakkár buriid geavadiid mat sihke sihkkarastet govda báikkalaš oassálastima ja mieldeváikkuheami mii sáhttá gieđahallat vuostálas cealkámušaid.

Go čálalaš gáldut váilot, de doibmet nu mo namuhuvvon sámi arkeologalaš gávdnosat, dás maiddái hávddit, hávdádanvierut ja dákterikkit, deatalaš máhttogáldun min kulturhistorjjá birra. Vuđđosa sihkkarastin sámi historjái lei danne maiddái okta ákkain ahte sámi kulturmuittut 1978 suodjaluvvojedje erenoamáš bures sierra 100 jagi ráfáidahattinráji bokte kulturmuitolágas. Danne lea dárbu árvvoštallat ja álggahit gulahallama eanet molssaeavttuid birra go diedžihuvvojít gáibádusat daid olbmuid ođđasis hávdádit geaid namma ii leat almmuhuvvon, oassin seanadanproseassas. Bajtdásis sáhttá jearrat vejolaš ođđasis hávdádeami oktavuođas boahtteáiggis, guđe váikkuhusat leat sámi dákterigge- ja hávdeávdnasiid ođđasis hávdádeamis. Mo dat váikkuha min ja boahttevaš buolvaid hákkan- ja vuogatvuodavejolašvuhtii ođđa máhttui min máttuid, sin leahkima ja eanadatgeavaheami birra? Máhttovejolašvuodas hávdeávdhasiid osiin maid sáhttá čatnat sámi árbevieruide ruovttoluotta 900-lohkui ovdal Kristusa, sáhttá leat mearkkašupmi min manjisbohtiide ja sin vuogatvuhtii ain geavahit areálaid ja bargat ealáhusaiguin guovlluin maidda leat hui ollu sisabahkkemat.

Dáid mohkkás ja hástaleaddji čuolbma-čilgehусaid dutkan ja ságaškuššan leat

guovddážis sámi dákterigge- ja hávdeávdnasiid etihkalaš ja máhttovuđot hálddašeamis.

Mihtut

- Sámediggi dahje dat orgána man Sámediggi čujuha, lea rivttes eiseváldi sámi dákterikkiid ja hávdegávdnosiid hálldašeamis.
- Sámi dákterikkiid ja hávdedávviriid dutkama vuodđun lea govda máhttovuodđu mii vuhtiiváldá dákterikkiid gávdnanoktavuođa ja čoagginhistorjá, agi ja hárvenašvuodja ja dihlo gáldoárvvuid sámi historjjá ektui.
- Gáibádus máhcaheamis čovdojuvvo gulahallama ja buriid proseassaid bokte mas mielde guoskevaš bealit.
- Sámi dákterikkit ja hávdegávdnosat mat leat čoakkálđagain gieđahallojuvvojít árvvusatnimiin ja árvvolašvuodđain ja daidda addojuvvo buoremus vurkendilli, mii čuovvu museaetihkalaš njuolggadusaid.
- Sámi dákterikkiid iskosiid váldin ja iskkadeapmi čuovvu dohkkehuvvon etihkalaš njuolggadusaid ja maid Sámediggi dohkkeha. Dát lea gustovaš geavahus maiddái dál.

Strategijat

- Ráhkadir stivrendokumeantta sámi dákteriggeávdnasiid oktan gullevaš gávdnosiid hálldašeapmá, ledjet dal vurken, gaskkusteapmi, dutkan, mieldeváikkuhanproseassat, deponeren vai ođđasis hávdádeapmi.
- Ovddidit buriid ja searvvaheaddji mielváikkuhan- ja soabahanproseassaid mat gieđahallet oaivilriggodaga ja vuodđuduvvo gulahallamii guoskevaš beliiguin.
- Čuvget sámi dákteriggeávdnasiid mearkkašumi ja árvvu máhttogáldun sámi leahkima, eallinvuogi ja historjjá birra.
- Álggahit gulahallančoahkkimiid ja láhčit buori proseassa ja čielggademiin daigun ásahusaiguin Norggas main leat sámi dákteriggeávdnasat iežaset čoakkálđagain.

7 Gulahallan, oainnusmahttin ja gaskkusteapmi

Sámi kulturmuiittuin lea iešárvu, stuorámus árvvu dat dattetge ožžot vuos dalle go dat láhččojuvvojít ja dahkkojuvvojít olámuddui almmolašvuhtii. Máhtu olámuddui dahkan lea okta dain demokratiserenproseassain mainna sihke Sámediggi ja stáhta eiseválddit ángirušset. Stuorradiiggediedáhusa nr 24 (2008-2009) «Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv» višuvdnan lea ahte nu ollu čoakkáldagat go vejolaš arkiivvain, girjerájuin ja museain galget digitaliserejuvvot ja dahkkojuvvot olámuddui eatnašiidda gaskkustanláđis, ohcanvejolaš ja olahahti IKT-čovdosiid bokte. Gálduid sihkkarastin ja álbumogii láhčit beassama daidda lea deatalaš oassi dan ángiruššamis. Oktanaga dáinna ángiruššamiin lea deatalaš čujuhit ahte almmá doarvái sámi sisdoalu haga dain diehtovuoduin mat dahkkojuvvojít olámuddui, ii leat ángiruššamis buorre beaktu sámi kulturárbbi oainnusmahttijim.

Kulturmuitodieđuid olámuddui dahkan nationála diehtovuođus lea deatalaš oassi demokratiserenproseassas ja lávki rivttes guvlui. Diehtovuođdu iešalddis ii dattege skáhppo dakkár kulturmuitodieđuid mat eai gávdno. Bohtosat stáhta ovddeš vuoruhemiiň das mat guovllut galge registrerejuvvot vuogádatlaččat ja makkár kulturmuiittut galge deattuhuvvot, dagahit ahte mis ain lea demokráhtalaš čuolbma. Ain leat stuorra areálat sámi geavahan- ja ássanguovlluin gos eai leat sámi kulturmuiittut kártejuvvon. Dat guoská sihke siseatnamiidda ja osiide rittus. Kulturmuitodieđuid váilevašvuhta lea hehtehussan sámi servodahkii ja Sámediggái kulturmuitohálldašeaddiin.

7.1 Sámi kulturmidtáhtaid digitaliseren

Manjimuš logijagiid leat čađahuvvon
mánga dutkan- ja duođaštanprošeavta
main automáhtalaččat ráfáduhttojuvvon
sámi kulturmuittut ja sámi historjjálaš
eanadatgeavaheapmi lea kártejuvvon.
Dat lea earret eará dakhkojuvvon
universitehtaid, dutkanásahusaid,
museaid, Finnmarkokommišuvnna, sámi
gealboguovddáži, báikegottiid ja orohagaid
olis. Dávája dávistik dát duođaštanprošeavttat
geográfalaččat daidda areálalide maid stuorra
nationála registerenprošeavttat guđde
áigodagas 1960-1990 ja gos leat stuorámus
diehtováilevašvuodat sámi kulturmuittuid
birra. Maiddái boarrásat sámi etnográfalaš
girjjálašvuodas leat ollu diedđut sámi kulturmuittuid
birra.

Ovdamearkan dasa lea dutkanprošeakta Deanodaga guovllus Deanuvuona siskkimuččas gos registrerejedje kulturmuiittuid ja sami eanadatgeavaheami áigodagas 2007-2011. Bargu čađahuvvui ovttas Deanodaga giliserviin ja Lágesduoddara orohagain. Deanu gjelddas leat oktiibuot duodaštuuvvon 3439 arkeologalaš eanjikilmuiittu. Dán eanjkilprošeavttas ráddjejuvvon guovllus Deanodagas duodaštuvojedje badjel 800 automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sami kulturmuiittu. Kulturmuiittut eai leat fievrriduvvон Askeladdenii ja danne dat eai leat olámuttus eai almmolašvuhtii eai ge hálddašeapmái. Dát lea dušše okta ollu sullasaš diliin.

Go oppalaččat váílu ollislaš visogowva
sámi kulturmuitodáhtain, de dat ráddje
almmolašvuoda beassanvejolašvuoda iežas
kulturárbaí, ja dat lea hástalussan daidda

Govus 25. Kulturmuitoregistrerenkurssas maid Sámediggi lágidii Duoddara Ráffes/Bájddáris 2012. Govva: Sámediggi.

vuordámušaide mat biddjojuvvojít Sámediggái
sámi kulturmuitoárvvuid máhttolágideaddjín
ja hálldašeaddjín. Dál lea stuorra
sisabahkkendeaddu ja eanet geavaheapmi
stuorra guovlluin maidda stuorát teknihkalaš
sisabahkkemat eai leat ovdal guoskan. Danne
lea dan oktavuođas unohas go dálá duođaštusat
iešguđet duođaštanprošeavttain eanaš
gávdnojít rapporttain, priváhta diehtovuođuin,
dutkanartihkkailin ja diedalaš dutkosiin, ja
uhccán lea fievrividuvvon kulturmuitodiehtovuđđui
Askeladdenii.

Lea deatalaš oažžut dálá duođaštusa
Askeladdenii. Vejolaš bargu olahahti dáhta ja
duođaštusa fievrideramen lea mealgat eanet
gollogáibideaddji go dan ahte čađahit odđa
diđoštallamiid ja registreremiid. Muhtun diliin ferte
dárkkistit dieđuid gieddebarggu bokte, muhto
dat lea ankke mealgat uhcit resursagáibideaddji
go odđaregistrerenbargu. Dat leat hui árvolaš

dieđut mat, jus dat fievrividuvvojít Askeladdenii,
nannešedje sámi kulturmuitohálddašeami
máhttovuođu mealgadit.

Sámediggeráđđi lea ovdal bivdán
lasihuvvot registerenáŋgiruššama
geahpedan dihtii váilevašvuodđaid nationála
kulturmuitoregistreremiin. Dat leat ulbmillaš
čađahahti doaibmabijut mat sahtášedje buhttet
muhtun máhttováilevašvuodđaid.

Go digitalisere ja dahká olahahtiin dáhtaid
čohkkedettiin juo, de lassánivččii sámi
kulturmuituid oassi nationála registariin,
erenomážit daid guovlluin gos stuorámus
máhttováilevašvuodđat leat. Dát leat hui árvolaš
dieđut, mii nannešii sámi kulturmuitohálddašeami
máhttovuođu jus dat fievrividuvvošedje
Askeladdenii. Dát prošeaktabargu gáibidivččii
sierra ruhtadeami jus dan galggaš sahttit čađahit.

Mihtut

- Sámi kulturmuittut leat ráddjojuvpon sihkkarit ja dahkkojuvpon olahahttin almmolašvuhtii ja hálldašeapmái.

Strategijat

- Digitaliseret, arkiveret ja dahkat olahahttin ávdnasiid mat leat juo čohkkejuvpon.
- Čielggadit vuogatvuodaid, eaiggátvuodaid ja persovdnasuodjalusa čohkkejuvpon ávdnasiid oktavuođas.

7.2 Duodašteapmi ja báikkálaš beroštupmi

Sámi kulturmuittuid hálldašeapmi ja oainnusmahttin iežamet historjjá ja iežamet árvvuid vuodul lea deatalaš mihttun Sámediggái. Sámediggi väsiha stuorra beroštumi sámi báikegottiid ja orohagaid bealis ovttasbarggu ja fágalaš rávvema oktavuođas kárten dihtii iežamet historjjá ja duodaštan dihtii iežamet kulturmuittuid.

Ollu sápmelaččat leat bajásšaddan árbevieruide čadnon myhtaiguin, muitalusaiguin ja jáhkuiguin mat dávjá čatnasit eanadahkii. Dat mearkkaša ahte ollugiin leat nana ruohtasat ja gullevašvuhta eanadahkii. Sámi historjjálaš kultureanadaga duodašteapmi ja gáhtten lea deatalaš dasa ahte bisuhit sámi identitehta ja gaskavuođa máttaráhkuid guovluiide. Dat lea mielde nannemin ja viidáseappot fievrrideamen daid historjjálaš ruohtasiid maid dát eanadat ovddasta sihke dálá ja boahttevaš buolvvaide. Dan láhkai gullet maiddái kulturmuittut sámi dáláággeoktavuhtii go dat, lassin historjjálaš máhttui, maiddái leat mielde váikkuheamen kultuvrralaš gullevašvuoda väsiheapmái ja dihtomielalašvuhtii láhttema birra luonddus ja dan geavaheami birra.

Sámedikkis lea hui buorre vásáhus dakkár prošeavttain, earret eará

kulturmuitoregistrerenkurssain. Kurssain lea sihke teorehtalaš ja geavatlaš oassi kulturmuitoregistreremis. Dakkár kurssat loktejit fuomášumi sámi historjái ja identitehtii, ja dagahit ahte báikegottit ieža registrerejtit eanet ja eanet sámi kulturmuittut. Ovttasbargu ja gulahallan guoskevaš báikegottiiguin. Eará ovdu lagas ovttasbarggus báikegottiiguin lea dat vejolašvuhta ahte buriin vugiin oažžut duođaštuvvot njálmmálaš gaskkusteami ja árbedieđu. Viiddes oppalaš registreren iežas olbmuiguin eanadagas góibida stuorra ekonomalaš ja olmmošlaš resurssaid. Ovttasbargan báikegottiiguin ja kvalitehtasihkkarastin Sámedikki bealis lea eanet realisttalaš.

Ráfáiduhttinrádjá 1917 rájes mielddisbuktá ahte ealli árbediehtu lea njuolgga guoskevaš automáhtalaččat ráfáiduhttojuvpon sámi kulturmuittuid duođašteapmái ja registreremii. Dakkár stuorát plánaáššiid oktavuođas mat vuolggahit viiddes registreren- ja duođaštanbarggu, čállojuvvojtit viiddes giedderaporttat. Daid sáhtášii dahkat buorebut olahahttin ja geavahit árjjalaččat gaskkusteamis earáide.

Njálmmálaš gaskkusteapmi ja árbediehtu mii ain lea boazodoalus ja sámi giliin, lea árvvolaš máhttu. Báikkálaš, oktasaš muiitu sáhttá mannat guhkás manjás áiggis ja das lea stuorra árvu ja guoskevašvuhta min bargui. Go urbaniseren ja odđaágádeapmi stuorru, de dát máhtto- ja gaskkustanvuohki jávká eanet ja eanet.

Mihtut

- Diehtomielalašvuhta sámi kulturmuittuid birra lea nanus.
- Sámediggi ja sámi báikegottit ovttasbarget eanedan dihtii máhtu kulturmuittuid birra ja daid olahahttivođa.

Strategijat

- Kártet ja duođaštit eanadatgeavaheami ja

kulturmuittuid sámi guovluin mat ovdalis leat uhccán iskojuvvon.

- Geavahit odđa teknologijja ovttas jearahallamiigun ja báikkálaš ovttasbargguin lea deatalaš dán bárggus.
- Ovttasbargat boazodoaluin ja báikegottiigun, erenoamážit stuorát areálasisabahkken - ja suodjalanáššiin.

7.3 Gaskkusteapmi, dikšun ja láhčin

Láhčin- ja gaskkustanprošeavttat leat deatalaččat vai kulturmuittut sáhttet vásihuvvot, geavahuvvot, addit ulbmila ja identitehta ja muallit sámi historjjá. Buorre gaskkusteapmi ja máhttu addá buriid vásáhusaid ja beroštumi kulturhistorjái. Dat nanne vuodú sámi kulturmuittuid suodjaleapmái.

Sámediggi lea mánggaid jagiid láhčán kulturmuittuid ja kulturbirrasiid dainna jurdagiiñ ahte dat galget gaskkustit deatalaš osiid min kulturárbbis. Sámedikkis lea kulturmuitolága vuodul váldi gaskkustit, dikšut ja láhčit sámi kulturmuittuid. Dikšun galgá eastadit ahte kulturmuittut vesáluvvet dahje eará láhkai fuotnánit. Láhčin ja dikšun dahkkojuvvo dávjá ovttasbargus báikkálaš ásahusaiguin, fylkagielddaguin dahje museaiguin.

Láhčinprošeavttat leat čađahuvvon Riikaantkvára doarjagiin «Bevaringsprogram for utvalgte arkeologiske kulturminner» (BARK) (válljejuvvon arkeologalaš kulturmuittuid suodjalanprógrámma) bokte. BARK lea leamaš Riikaantkvára logijagi prógrámma mii loahpahuvvo lagi 2020. Sámediggi lea čađahan ollu prošeavtaid dán prógrámma olis. Ovdamearkan lea láhčin bihtánsámi guovllus Sáltoduoddaris. Doppe leat láhčojuvvon iešguđet kulturbirrasat mat čájehit bihtánsámi kulturárbbi mánggabealatuoda.

Gaskkusteapmi lea mángji ovttastuvvon sihkarastimiin eastadan dihtii vahágiid kulturmuittuin. Dat lea earret eará dahkkojuvvon Spittás Návuonas ja Činavuohpis Porsáŋggus gos leat ollu turisttat. Doppe leat čađahuvvon doaibmabijut eastadan dihtii guovlluid loaktašuvvamis, seammás go kulturmuittut ain leat oassin turistavuđot ealáhusas. Dáid prošeavtaid oktavuođas leat lágiduvvon rahpanmeanut semináraiguin. Dáhpáhusat leat leamaš deatalaččat dasa ahte čájehit sámi kulturhistorjjá, ja lea leamaš báikegottálaččaid ja Sámedikki deaivadansadji. Eará láhčinprošeavtaid olis leat dakkár boares huksehusat go áittit ja goađit odđastuvvon

Digitaliseren ja odđa teknologijja addet vejolašvuodaid maiddái gaskkustansuorgái. Digitála vuodđolávddiit geavahemiin

Govus 26. Láhčojuvvon sámi kulturmuittut ja gaskkustanprošeavttat leat resursan skuvlii. Govva: Sámediggi.

Govus 27. Sámediggepresideanta Aili Keskitalo ja sámediggeráddi Henrik Olsen – láhččojuvvon bihtánsámi kulturmuiittuid rahpama oktavuodas Sáltoduoddaris.
Govva: Sámediggi.

sáhttá ovttastahttit teavstta, jiena, gova ja filmma ja nu ealáskahttit mitalusa. Mobiilla govdabátti ásaheapmi rahná dađistaga eanet vejolašvuodaid olahit olbmuide.

Sámediggi galgá leat árjjalaš doaimmaheaddjin ja eaktudeaddjin sámi kulturmuiittuid láhčimis ja eará gaskkusteamis. Láhčimis galgá sámegielä geavaheapmi deattuhuvvot. Sámi historjá ja diehtu dan birra galgá leat vuodđun sámi identitehtii.

Sámi ássan- ja geavahanguolu lea stuoris ja dasa čatnasa mánggabelat historjá. Danne galgá gaskkusteapmi ja láhčin čájehit sámi kultuvrra ja historjá viiddes girju, mii geografalaččat ollá nuortasámi guovllus gitta máttasámi guvlui. Dikšun ja láhčin lea dál uhca fágasuorggáš Sámedikkis. Darbu lea hábmet guhkesáigášaš plánaid, sihke odđa

prošeavtaid várás ja čađahuvvon doaibmabijuid bajásdoallama várás.

Láhčin ja gaskkusteapmi sáhttá buvttihit eanet loaktima, ja muhtun diliin billisteami kulturmuiittuide. Muhtun sámi kulturmuiittut leat erenoamáš rašit, nu go hávddit ja bassibáikkit. Olbmuide geain lea čatnaseapmi bassibáikkiide sáhttá láhčin dasa lassin dovdot eanadaga ja kulturmuiittu fuotnáneapmin. Go turisttat besset galledit kulturmuiittu, de ii vásihuuvvo báiki šat bassin. Kulturmuiittut mat čatnasit dálá meanuide, sáhttet leat hui rašit loaktimii. Mángii leat sámi juovvahávddit, guovžžahávddit ja bálvvosrieggát fuotnánan. Váilevaš máhttu, sihke lágaid ja kulturhistorjá birra, sáhttá dagahit ahte kulturmuitu jávká.

Eanadagat Norggas rivdet dađistaga, ja go šaddogeardi suohku, de rivdet maiddái ollu kultureanadagat. Manjumuš logijajid lea servodat geavahan ollu resurssaid njáskamii ja dikšumii. Sámi kulturmuiittut mat gusket eanadollui ja lotnolasealáhusaide, sáhttet dávjá vesáluvvat. Maiddái boazodoallosámi kulturmuiittut šaddet mángga sajis uhcit oidnosii šaddogearddi rievdamena geažil.

Bistevaš ortnegat bajásdoalu ja dikšuma čuovvuleami várás leat dávjá vásihuuvvo hástalussan manjágo láhčinprošeavttat leat loahpahuvvon. Dat sámi kulturmuitobáikkit mat leat juo láhččojuvvon, leat mánggalágan dilis, ii ge gávdho visogovva dárbašlaš doaibmabijuin.

Addin dihtii sámi historjái govdar saji almmolašvuodas, mii sáhttit váldit atnui govdit ja eanet gaskkustanvugiid. Digitála gaskkusteapmi ollá olbmuide beroškeahettá gos sii ležjet. Digitála vuodđolávddiid geavaheami sáhttá ovttastahttit teavsttain, jienain, govan ja filmmain ja nu dahkat mitalusaid eanet eallin ja gelddolažžan. Dakkár vuodđolávdi livčci maid ávkkálaš turistaealáhussii. Eanet digitála čovdosiid geavaheapmi sáhttá leat mielde

álkideamen sihke oktilis fágalaš oðasmahttima ja hástalusaid bajásdoalu oktavuođas go šaddá uhcit sorjavaš ovdamearkka dihtii galbbain eanadagas.

Mihtut

- Kulturbirrasat mat ovddastit iešguđet sámi eallindiliid ja iešguđet geográfalaš ássanguovlluid govdodaga, leat láhčojuvvon almmolašvuhtii.
- Láhčojuvvon kulturmuittut ja kulturbirrasat leat mielde nannemin máhtu sámi historjjá, kultuvrra ja identitehta birra.

Strategijat

- Hábmet njuolggadusaid láhčinprošeavtaid várás oažžun dihtii ovddastuslašvuoda geografiija ja eallinlági, oainnusmahttima ja báikkálaš beroštumi ektui.
- Ráhkadir digitála vuodđolávddiid kulturmuittuid ja kulturbirrasiid gaskkusteapmái.
- Ovttasbargat báikkálaččaiguin kulturmuittuid ja -birrasiid láhčimiin.
- Oainnusmahttit ja geavahit sámegiela kulturmuittuid ja -birrasiid gaskkusteamis.
- Hábmet guhkesáigásaš čovdosiid rusttegiid ja kultureatnamiid bajásdoallama ja dikšuma várás dakkár báikkiin mat leat juo láhčojuvvon.

7.4 Báikenamat – kulturhistorjjálaš gáldut ja kulturmuittut

Sámi báikenamat lea deatalaš máhttogáldun mat čájehit sihke resurssaid ja luondu iešvuođaid dihto báikkis dahje guovllus. Dasa lassin čájehit ollu namat maiddái ovdalis áiggi geavaheami, ássama ja dáhpáhusaid, leš dal boazodoallu, mearrasámi dahje eará sámi geavaheapmi ja ássan. Báikenamat leat mielde loktemin áddejumi ja máhtu sámi leahkima ja geavaheami birra. Dan láhkai lea báikenamma lassegáldun fysihkalaš kulturmuittuide eanadagas. Dat čujuhit árjjalaš geavaheapmái

maiddái daid guovluin gos eai dáidde gávdnot fysihkalaš kulturmuittut, dahje ahte eai leat duođaštvon kulturmuittut mat sáhttet leat das. Lassin gálđoárvui leat báikenamat iešalddiset kulturmuittut, nu mo maiddái báikenammaláhka čujuha.

Ollu báikenamat eai leat registrerejuvvon kártadoaimmahaga diehtovuođuide, muhto leat ain njálmálaš geavahusas ja gaskkustuvvojít njálmálaččat.

Dál geavahuvvojít dakkár boarrásat báikenammagáldut go Qvigstad, muhto dakkár diehtovuođdu mas leat sánit ja báikenamat mat čujuhit ássamii, geavaheapmái ja dáhpáhusaide, livččii hui ávkkálaš reaidun dasa ahte lokaliseret báikkiid gos sáhttet leat sámi kulturmuittut, ja dasa ahte buorebut áddet eanadatgeavaheami oppalaččat.

Sámediggi áigu álggahit terminologijaprošeavta mii deattuha kulturhistorjjálaččat guoskevaš máhtu. Dat lea máhttogáldu mii jearahuovo ja maid berre geavahit eanet.

Mihttu

- Báikenamaid duođašteapmi lea oassi Sámedikki registerenbarggus.

Strategiija

- Álggahit terminologijaprošeavta mii deattuha kulturhistorjjálaččat guoskevaš máhtu.

8 Kulturbirasráfáiduhttimat ja válljejuvvon eanadagat eanadoalus (UKL)

Guokte sámi kulturbirrasa leat ráfáiduhttojuvvon. Sää́msijdd kulturbiras ráfáiduhttojuvvui jagi 2000 ja Ceavccageadge kulturmuitoguovlu fas jagi 1988.

Sää́msijdd lea boares Njávdánsiidda geasse-orohat ja das leat orrunsajit ja hávdesajit mat mannet manjás gaskaáigái, ja ráfáiduhttojuvvon vistebiras earret eará ruošša-ortodoksa St.Georga kapeallain. Kulturbirrasis lea stuorámus nuortalaš kulturmuittuid čoakkáldat Norggas.

Jagi 2012 hábmejuvvui dárikilis muddenplána Sää́msijdd kulturbirrasa várás, ja leat plánejuvvon ja čadahuvvon mánga doaibmabiju nu go bivdinsaji láhčen Geavgná buohta, párkensaji ásaheapmi Sää́msijdd kulturbirrasii ja oððasis hávdádansadji. Dikšunrutiinnat leat maid rievdan áiggi mielde, ja oððasat ja beaktlat vuogit leat válđojuvvon athui, ja hábmejuvvon dikšunplána juhkkojuvvon dikšunguovlluiguin ja doaibmabijuiguin. Danne ferte Sámediggi boahttevuodas oðasmahttii kulturbirrasa hálldašanplána nu ahte dat guorrasa kulturbirrasa rievdadusaide, ja oðða máttui ja oðða dikšunrutiinnaide.

Sää́msijdd válljejuvvui 2019 maiddái oðða kultureanadahkan eanadoalus (UKL-guovlun). Dat addá vejolašvuodaid, ovttas Romssa ja Finnmárkku stáhtahálddašeddjiin, lasihit ruðaid doaibmabijuide mat fuolahit guovllu biologalaš mánggabealatvuoda, kulturbirrasa ja kulturhistorjá. Dál gávdnojít vuogit maiguin muohittaga vuolde sahttá ohcat kulturmuittuid eatnamis beroškeahttá das leš go eana geassit duolbbas vai ii. 2009 iskojuvvui

osiin guovllus leat go kulturmuittut doppe. Georádar geavahuvvui duolbaseamos sajiin. Dálá teknologijain sahttá maiddái guovllu rumšaseamos sajiid iskat. Dat sahttá addit oðða máhtu stuorra osiid birra guovllus. Sää́msijdd kulturbirrasis leat maid mánga oahpes automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon sámi visttit mat galget ortnegisdollojuvvot ja gáhttejuvvot viidásat barggus.

Válljejuvvon kultureanadagat eanadoalus (UKL) čatnasit eanadoalu kultureanadaga ja biologalaš valljodaga goziheami vuostá ja kulturmuittuide ja kulturbirrasiidda. Gávdnojít mánga UKL-guovllu Norggas mat čatnasit sámi kultuvrii ja leahkimii. Lassin Sää́msijdd leat Goarahat Porsárggus, Skárvággi – Skardalen Gáivuonas, Engan – Ørnes ja Kjelvik Sørfold:s ja dasto Kvelia Liernes UKL-guovllut gos sámi kulturmuittut ja kulturbirrasat leat oassin gáhttenárvvuin. Ovdamearkan lea Skárvákkis deattuhuvvon ahte guovlu ovddasta dáblaš mearrasámi gili, mas lea árbevirolaš ássanminsttar ja guhkes eanadoalu árbevierut. Guovllus leat mánggalágan kultureanadagat main lea čiekrajlis historjálaš faggi ja ollu kulturmuittut gullet sierralágan áigodagaide. Buorre lea go sámi kulturmuittut maiddái vuhtii válđojuvvojít dalle go biddjojuvvo fokus kultureanadahkii eanadoalus.

Ceavccageadge kulturmuitoguovlu lea 10 000 jagi jotkkolaš ássanhistorjá stuorra ássansadjejoavkkuiguin, ollu bálvossajiiguin ja stuorámus juovvahávdeguovlu maid mii diehtit badjel 400 hávddiin ja mii lea geavahuvvон badjel 2500 jagi. Jagi 2019 čavčča ja jagi 2020 mielde lea Sámediggi ovttas Nasjonal

turistveg nammasaš ásahusain ja Unjárgga gielddain álggahan párkensajid ja infovistti olgobirrasa stuorra oðasmahtima. Dat galgá dagahit sisabeassanguovllu kulturbirrasii eanet geasuheaddjin ja geavaheaddjioiddolažjan.

Dávjes hástalus Ceavccageadðgis lea sávzadoallu ássansajis, mii lea jurddašuvvon dikšundoaibmabidjun. Jurdda lei ahte guohtun galggai hehttet vesáluvvama, muhto dat ii leat leamaš ávkin dasa dannego sávzzat eai guoðo gieddesinuid, mat leat hui ollu dan guovllus. Sávzadoallu lea baicce buvtihán liigebargun čorget eret baikkaid. Odðja ja beaktiilis dikšunvugiin lea dattetge leamaš buorre váikkuhus ássansadjeguvlui, mas dál ii leat šat gieddesitnu, ja gallejeddjjid mielas dat leat čábbát dikšojuvvon ja geasuheaddji. Dattetge bisuha sávzadoallu Ceavccageadðgi ealli kultureanadahkan ja dávista guovllu árbevirolaš geavaheapmái.

Ceavccageadðgis lea maid bivnnuhis oaggunsadji. Dat buvtiha hástalusaid go

turistaoagguma čuovvu nuoskkideapmi ja sávakeahtes johtalus bálgáid olggobealde ja mielddisbuktá gollanvahágiid. Musea háliida giddet bálgá, muhto beassanvejolašvuohta oaggunsadjái lea mearriduvvon ráfáiduhttinmearrádusain. Dat gálbida odða ja viiddes ráfáiduhttinproseassa, ja maiddái bálkkálaččat lea vuosteháhku oaggunsaji giddemii.

Jagiin manjágo kulturbirasráfáiduhttimat mearriduvvojedje, leat čaðahuvvon mánga rievдama guovluin ja iskkadeamit odðja teknologijain lea addán eanet máhtu sihke oahpes gávdnosiid birra ja odðja kulturmuitut leat duoðaštuvvon. Sámediggi lea dáid Kulturmuitoráfáiduhttimiin háhkan buori vásáhusa láhčima ja dikšuma oktavuođas ja hábmen rutiinnaid ja odðja metodaid. Kulturmuitoráfáiduhttimat leat doaibmabijut mat eai loahpahuvvo. Šaddogeardi suohku, galledeapmi ja geavaheapmi mielddisbuktá gollama ja rievdaduvvon geavaheapmi buktá áiggi mielde odðja dikšun- ja láhčindárbbuid.

Govus 28. Sää́msijdd oktan St.Georga kapeallain. Govva: Sámediggi.

Odđa máhttu ja vásáhusat dagahit rievadan- ja oðasmahttindárbbuid.

Kulturbirásrafáiduhtimiidda lassin lea Sámediggi jagi 2005 rájes bargan dan ala ahte oažžut Várjjat siidda oktan Ceavccagedđgiiin UNESCO máilmomi luondu- ja kulturárbelistii. Lassin Ceavccageadđgái gullet Várjjat siidii maiddái guovllut Noiddiidčearru ja Gollevári. Áigegeuodilis guovllut leat vuđolaččat duođaštuvvon sihke báikedidoštallamiin eanadagas ja áibmoskánnenteknologijain (LIDAR). Sámediggi registrerii máŋga jagi ovttas fylkkamánniin buot bivdorokkiid Noiddiidčearus. Viehka ráddjejuvvon guovllus registrerejuvvojedje das 1800 eanjkilmuittu. Ovttas Várjjat sámi museain lea maiddái Ceavccageadđge kulturmuitoguolu ollislaččat registrerejuvvon.

Maiddái Gollevári bivdorsttet lea LIDAR-skánnejuvvon. Boahttevuodas ferte dattetge dárkkistit bivdorsttega báikedidoštallama duođaštan dihtii LIDAR-dáhtaid. Finnmarkku fylkagielda lea ovdal láhčán Gollevári orohaga ja uhcit oasi bivdorsttegis Fofefar mot Nord prošeaktan 90-logus, prošeakta kulturmuittuid gaskkasteami ja láhčima várás davvin.

UNESCO finai 2019 čavčča báikedidoštallamis guovllus. Sin ráđđeaddiorgánat ICOMOS-International Council on Monuments and Sites ja IUCN-International Union for Conservation of Nature galget dan oktavuođas buktit áššedovdiárvoštallama. Riikaantikvára áigu deattuhit áššedovdiárvoštallama go addá fágalaš rávvaga Dálkkádat- ja birasdepartementii (DBD) galgá go Várjjat siida válđojuvvot mielde Norgga tentatiiva listii vejolaš boahttevaš máilmomiárbesajjiin Norggas.

Danne sorjá viidásat proseassa das ahte oažžu go Várjjat siida sajj Norgga tentatiiva listii, ja háliida go DBD/Riikaantikvára bargat

viidáseappot Várjjat siidda nammademiin máilmomiárbesadjin UNESCO máilmomiárbelistii. Jus bargu Várjjat siidda ja Ceavccageadđge kulturmuitoguolu čálihemiin UNESCO listii jotkojuvvo, de báhcá ain ollu bargu boahtte jagiin. Ráddjet máilmomiárbeguovlluid ja dustenavádagaid, hábmet gullevaš mearrádusaid ja njuolggadusaid guovlluide ja čadahit lassi dárkkistanbáikedidoštallamiid ja oðđa láhčinplánaid.

Mihtut

- Sámediggi lea ásahan buriid rutiinnaid mat sihkkarastet Ceavccageadđgii ja Sää́msijdd kulturhistorjjálaš árvvuid.
- Sámedikkis lea etihkalaččat dohkálaš hálldašeapmi goappašat kulturbirrasiid hávddiin.
- Sää́msijdd ráfáiduhttin láhčá dakkár geavaheapmái mii lea mielde gáhttemin ja ovddideamen nuortalaš kultuvrra.
- Barggus UKL-guovlluiguin Norggas lea ávki sámi kulturmuittuide ja kulturbirrasiidda.

Strategijat

- Odđasmahttit Ceavccageadđge ja Sää́msijdd kulturbirrasiid hálldašanplánaid.
- Bargat dan ala ahte Várjjat siida ja Ceavccageadđge kulturmuitoguolu čálihuvvojitet UNESCO máilmomi luondu- ja kulturárbelistii.
- Árvoštallat odđa doaibmabijuid mat sáhttet minimeret Ceavccageadđge kulturmuitoguolu oaggunsaji gollama.
- Čuovvulit barggu oažžut Sää́msijdd válljejuvvon kultureanadahkan, deattuhettiin erenoamážit Sää́msijdd automáhtalaččat ráfáiduhttojuvvon visttiid árvoštallama ja čuovvuleami.
- Čuovvulit aktivitehta mii dáhpáhuvvá dain UKL-guovlluin gos leat sámi kulturmuitt Stáhtahálddašeaddji, gielddaid, giliiservviid ja eará oasálaččaid ektui

9 Hálldašansuorggit ja ovttasbargu

Sámedikkis lea hálldašanovddasvástádus sámi kulturmuittuin miehtá riikkia. Geavadis doaimmaha Sámediggi árjjalaš kulturmuitohálldašeami dušše geográfalaš konsultašuvdnaguovllus, mii fas čatnasa dasa gos dál doaimmahuvvo sámi boazodoallu. Dattetge leat sámi kulturmuittut maiddái dán guovllu olggobealde, ja Sámedikkis lea hálldašanovddasvástádus maiddái dain. Sámi kulturmuittut leat maid miehtá Sámi ja danne lea rádjaraštideaddji ovttasbarggus stuorra mearkkašupmi min oktasaš kulturárbái. Viidáseappot sáhttá loktet prinsihpalaš gažaldagaid dálá kulturmuitohálldašeapmái sámi geavahan- ja ássanguovlluin. Dat guoská dasa mo konkrehta kulturmuitošlájaid hálldašeapmi lea lágiduvvon, ovdamearkka dihtii dakkár kulturmuittuid oktavuođas mat leat nu boarrásat ahte mii eat dovdda daid olbmuid identitehta geat hábmejedje dáid kulturmuittuid.

9.1 Odđa máhttua sámi ássama birra máddin

Dat guovlu gos Sámediggi doaimmaha árjjalaš

kulturmuitohálldašeami dál, gohčoduvvo dávjá árbevirolaš sámi guovlun. Dat fátmmasta guovlluid Finnmarkku rájes máttás Innlandet nammasaš fylkka davvinuorta oassái, dárkileappot oktan Engerdal ja Rendalen nammasaš suohkaniiguin, ja máttas oarjjás Surnadal ja Rindal nammasaš suohkaniid Møre ja Romsdalas. Muhtun suohkanat márta bealde Troandinvuona ja olggumusas Trøndelága rittus eai gula dasa.

Dattetge boahtá dađistaga eanet máhttu kulturmuittuid birra márta bealde nu gohčoduvvon árbevirolaš sámi guovllu. Sámit leat ássan márta bealde Hardangerduoddara nu guhkás máttás go Setesdal rádjai. Odđasat dutkan earret eará Aursjøen guovllus Lesjas čájeha ahte gávdnojít sámi kulturmuittut mat leat áigemeroštallovuvvon vikinjaaígái. Odđa dulkon muhtun vikinjaaígái áigemeroštallovuvvon orohagas Reinsennvatnet lahka Vestre Slidres čájeha ahte das lea sámi oktavuohta. Odđa márta vuođul dulkojuvvoyit odđasit maiddái eará kulturmuittut mat leat juo registrerejuvvon. Dat lea deatalaš máhttua sámi ovdahistorjjá

Govus 29. Dá oaidnit Reinsenn guvlui Valdresi. Dán kultureanadagas lea registrerejuvvon vejolaš sámi ássansadjí ruovdeáiggis. Govva: Sámediggi.

birra. Odđa máhttu kulturmuittuid vuodul sáhttá dagahit ahte árbevirolaš sámi guovllu lávdu rievda.

Gávdno uhccán máhttu sámi kulturmuittuid viidodaga birra daid guovluid olggobealde gos dál doaimmahuvvo hálddašeapmi. Eanet máhttu leat ožon eankilprošeavtaid bokte ráddjejuvpon guovlluin. Eai leat goassege čadahuvpon ollislaš registeremar deattuhettiin sámi kulturmuittuid. Lea eahpečielggas galle kulturmuittu leat máddin, ja oarjabealde "árbevirolaš" sámi ássanguovllu Norggas. Danne lea veajemeahttun diehtit man ollu jávket huksemiid geažil. Go Sámediggi vuosttažettiin registrere kulturmuittuid árbevirolaš sámi guovllus, de dat sáhttá dagahit bonjuvuodja vuodđoávdnasiin, mii fas lea mielde bisuheamen eahpeaiddolaš áddejumi das mii geográfalaš sámi ássanguovlu lea.

Muhtun hálddahuksaš hástalusaid sáhttá čoavdit ovttasbarggu bokte fylkkagielddaguin. Sámedikkis lea buoremus áššedovdibálvalus sámi kulturmuittuin, gelbbolašvuhta mii sáhttá leat ávkin fylkkagielddaide ge. Dál dieđihit máŋga fylkkagieldda máddin Sámediggái go sii gávdnet juoidá mii sin mielas sáhttá gullat sámi kulturhistorjái. Sámedikkis ja ovddeš Opplándda fylkkas lea jagi 2016 rájes leamaš formálalaš ovttasbargošiehtadus sámi kulturmuittuid hálddašeami birra.

Deatalaš lea čuovvulit daid čielga mearkkaid mat mis leat das ahte sámi ássan ja geavaheapmi ollá olggobeallái dan geográfalaš guovllu mii guhká lea adnojuvpon sámi ássanguovlun.

Mihttu

- Sámediggi lea ásahan ovttasbargošiehtadusaid ja rutínnaid sámi kulturmuittuid máhttogaskkusteapmái guoskevaš fylkkagielddaguin olggobealde dálá hálddašeanguovllu.

Strategijat

- Hábmet diehtojuohkinávdnasaid sámi kulturmuittuid birra ja kurssaid main oahppá sámi kulturmuittuid birra.
- Álggahit proseassa man áigumuš lea oažut sadjái ovttasbargorutiinnaid guoskevaš fylkkagielddaguin.

9.2 Davvirikalaš sámi kulturmuitosuodjalus ja riikkaidgaskasaš bargu

Rádjaraštideaddji ovttasbargu eará riikkaguin main lea sámi ássan, lea dál bieđgguid. Norga lea ollen guhkimusat sierra sámi kulturmuitohálddašemiin. Dat válu sihke Ruotás, Suomas ja Ruoššas. Evttohusas Davvirikalaš sámekonvenšvdnan nannejuvvo ahte Sámedikkis dahje eiseválddiin mat ovttasbarget Sámedikkiin, sámi museaiguin dahje eará sámi ásahusaiguin, galgá leat ovddasvástádus gažaldagain sámi kulturárbbi birra. Danne sáhttá sámekonvenšvdna vuolggahit rievdadusaid kulturmuitohálddašeapmái Ruotás ja Suomas ja nu mielddisbuktit nannosat sámi kulturmuitosuodjalusa rastá rájáid. Berre ásahit formálalaš ovttasbarggu ovttasbargoorgána Sámi parlamentáralaš ráđi (SPR) bokte, mas dat golbma sámedikki Norggas, Suomas ja Ruotás leat ovddastuvvon.

Sámediggi lea ollu jagiid bargan maiddái Unesco golggotmánu 17. b. 2003 mannosá konvenšvnna ektui ávnneskeahthes kulturárbbi suodjaleami birra. Ovttasbargu lea eanaš leamaš oppasámi dásis, ja lea buvtihan sihke konferánssaid, bargobájjid ja barggu ávnneskeahthes kulturárbbi ektui Sámi Parlamentáralaš Ráđis. Dasto lea Unesco-čállingoddi bivdán Norgga vel buorebut searvahit álgoálbmogiid konvenšvdni. Dalle go Norga dohkkehii konvenšvnna 2007:s, bodii mearrádusas

ovdan maiddái ahte implementerenbargu Norggas galgá erenoamážit fokuseret álgoálbmogiid ja nationála minoritehtaid. Kulturráðdái lea fápmuduvvon ovddasvástádus konvenšuvnna implementeremis Norggas. Jurtagis lea ahte berrešii oažžut maiddái ávnnaskeahes kulturárbbi birra konvenšuvnna vuollásazžan sierra álgoálbmotforuma. Sierra álgoálbmotforum sáhttá eanet váikkuhit konvenšuvdnabargui álgoálbmogiid dáfus deatalaš guvlui, earret eará ahte olahuvvošii suodji álgoálbmogiid eavttuid mielde.

Mihtut

- Ásahuvvon forum ovttasdoaibmamii, máhttoloktemii ja oktasaš strategijabargui sámi kulturmuitosuodjalusa várás olles Sámis.
- Sámi ávnnaskeahes kulturárbbi hálddašeapmi dáhpáhuvvá álgoálbmogiid eavttuid mielde ja sámi iešmearrideapmái dávistettiin.

Strategijat

- Bargat dan ala ahte ásahit oktasaš kulturmuitoovttasbarggu sámi parlamentáralaš rádi bokte.
- Árvoštallat ahte ovddiduvvo evttohus sierra álgoálbmotforuma ásaheamis ávnnaskeahes kulturárbbi konvenšuvnna siste ovttasbargguin Kulturráðiin.

9.3 Guvttesuorat hálddašeapmi ja ovddasvástádusuohku

Sámedikkis lea hálddašanovddasvástádus sámi kulturárbis, ja sámi álbtogis lea vuogatvuhta iežas ovddešágái ja historjái. Sámedikki vuolggasadjin lea ahte sámiin lea seamma vuogatvuhta go earáin ge beassat geahččat iežaset guvlluid ja kulturárbbi daid áigelinnjáid vuodul mat mannet manjás geadgeáiggi bivdoservodagaid luottaide.

Dan geažil leat muhtun hástalusat mat čatnasit guvttesuorat hálddašeapmái ja dálá geavadii. Dat šattai erenoamážit áigeguovdilin dalle go váldi addit sierralobi kulturmuitolágas odđajagi 2020 rájes sirdojuvvui Riikaantikváras Sámediggái ja regionála kulturmuitohálddašeapmái. Odđajagimánu 2020 rádjai lei geavat nu ahte Sámediggi ja fylkkagielda leat addán iežaset árvvoštallama ja evttohusa sierralobi oktavuođas Riikaantikvárii daid ovddasvástádussurgjiin mat gullet sidjiide. Dat hástalus mii šaddá áigeguovdilin, čatnasa daidda kulturmuitošlájaide main lea eahpečielggas gullet go dat Sámedikki vai fylkkagielda ovddasvástádussuorgái. Ovdal leat dat čovdojuvvon gulahallama bokte gaskal Sámedikki ja fylkkagielda ja oktasaš pragmáhtalaš čovdosiid bokte. Jus Sámediggi ja fylkkagielda eai soaban das gii dat lea rivttes hálddašaneisevaldi, de lea goappašagain leamaš vejolašvuhta addit iežas árvvoštallamiid ja evttohusaid Riikaantikvárii.

Govus 30. Ruksesbávtti báktenjuohtan, Porsáŋgu gielddas. Dan maid mii dál diehtit sámi kulturmuittuuid birra, lea boadus dakkár historjálaš proseassain mat leat dáhpáhuvvan guhkes áiggi Sámis. Maiddái báktenjuohtamiid ja báktessárgumiid sáhttá geahččat dan vuodul. Govva: Sámediggi.

Dasto lea Riikaantikvára mii dahká mearrádusa sierralobi ektui. Hárve lea bohcídan dakkár dilli mas Sámedikkis ja fylkkagielldain leat leamaš vuostálas árvvoštallamat das berre go addojuvvot sierralohpi. Rievdadusaid oktavuodás odđajagi 1. b. 2020 rájes go Sámediggái ja fylkkagielddaide fápmuduvvui válvi addit sierralobi kulturmuitolágas, de gáibiduvvo stuorát čielggasuohta gii dat lea rivttes sierralohpeeiseváldi iešguđet kulturmuitošlájaide.

Kulturmuittuid ja kulturmuitošlájaid sáhttá iešguđet láhkai meroštallat sámi kulturmuitun. Daid sáhttá meroštallat sámi kulturmuitun go njálmmálaš ja/dahje čálalaš gáldut čatnet daid sámi kulturoktavuhtii. Nubbi vuolggasadji dasa ahte identifiseret dain sámi kulturmuitun, lea ahte dutkanbohtosat dahket jálkehahttin ahte dat čujuhit sámi historjái ja ovdahistorjái. Kulturmuittut dan áiggis mii lei ovdalgo gávdne oahpes sámi sárgosiid, sáhttet maid merošallojuvvo guoskevažan sámi ovdahistorjái. Árra ovdahistorjjá fysikhalaš luottat ledje mielde molsašuddi muttuin maid báidne sihke rihkkun, rievdan ja oktilašvuohta, ja leat maiddái eaktun daidda proseassaide ja oassin dain proseassain mat vuolggahedje dan mii áiggi mielde šattai sámi kultuvran. Dan maid mii dál dovdat sámi kulturmuitun, lea boadus konkrehta historjjálaš proseassain mat leat dáhpáhuvvan guhkes áiggis Sámis. Ovdahistorjá lea danne deatalaš dálá sámi kultuvrii ja servodagaide. Seamma láhkai go ovdahistorjjáš lea mearkkašupmi manjti áiggi norrøna ja dálá dáža kultuvrii.

Hástalusat čatnasit erenoamážit guovtti dilálašvuhtii:

1. Mo mii geavadis, guvttesuorggat hálldašemiin, galgat hálldašit kulturmuittuid dan áiggis mii lei ovdalgo čielga sámi kulturságosat ásahuvvojedje. Dát kulturmuittut leat, nu mo aiddostahttojuvven álggus, maiddái duogážin sámi ovdahistorjjás ja eaktun dasa

ahte ovdánii dat maid mii manjá leat dovdan sámi kulturdovddaheapmin

2. Dasa lassin leat Sámis dakkár kulturmuitošlájat maid sáhttá leat váttis áigemeroštallat aiddolaččat ja mat muhtumassii leat šaddan ovdalgo ja manjágo čielga sámi kulturdovddaheamit leat ásahuvvon. Dás sáhttá erenoamážit namuhit báktedáidaga báktesárgumiiguin ja báktenjuohtamiiiguin, vuopmaniid goddebivddu oktavuodás, čilaid ja bivdorokkiid. Sámediggi vásicha hástaleaddji soahpat das geas dat leat hálldašanovddasvástádus dakkár kulturmuittuin.

Go Sámediggi ja fylkkagielldat jagi 2020 rájes dahket ieža sierralohpemearrádusaid, de šaddet dát čuołmmat ja hástalusat áigeguovdilin nu mo válldahuvvon bajábealde. Danne lea dárbu oažžut konkretiserejuvvot ja čielggaduvvot ovddasvástádussurggiid bokte prinsihppa ságastallan. Ii leat dohkálaš čielggadit ovddasvástádusdiliid ovttaskas áššiid meannudeami bokte.

Sámis lea lunddolaš atnit buot ovdahistorjjálaš kulturmuittuid maiddái oassin min kulturárbis. Sámediggi háliida oažžut muhtun guovlluide, gos lea measta beare leamaš sámi ássan ja geavaheapmi gaskaáiggi rádjai, ollislaš hálldašanovddasvástádusa. Dakkár eaktu lei vuodđun go Riikaantikvára mearridii ahte Sámedikkis galggai leat hálldašanovddasvástádus Ceavccageadge kulturmuitoguovllus Unjárgga gielddas. Guovllus leat kulturmuittut mat ovddastit jotkkolaš ássama boarrásat geadgeáiggi rájes gitta otnážii. Riikaantikvára čállá iežas ákkastallamis ahte lea lunddolaš atnit Ceavccageadggi boarrásat kulturmuittuid eaktun identifiserehahti sámi kultuvrra ja čearddalašvuoda ovdáneapmái.

Dasto ii leat eahpádus ge ahte iešguđege joavkkuin main lea sierra kultuvrralaš

gullevašvuhta iešguđege báikkiide Sámis leat guođđán luottaid ja ahte sis lea gullevašvuhta seamma eanadahkii don dološ áiggi rájes.

Ovdamearkka dihtii davviriikkalaš (norrøn) ássamis miehtá rittu Gaska-Romssa rájes máttás guvlui Norländdas ja Trøndelágas ja diekkár guovlluin lea guovttesuorat hálldašeapmi lunddolaš. Gaskaáiggis álggii norgalaččaid sisafárren sámi ássanguvlui Davvi-Romssas ja Finnmárkkus ja mannjá maiddái kvenaid sisafárren. Hálldašanmálliid rievdađapmi lea dattetge guhkes proseassa ja gáibida ahte láhkaásahusat ja láhkadahkosat rievdađuvvojít ja danne lea fáddá Sámediggái guhkes badjel bargu.

Sámediggi háliida oanehis áiggi badjel nannet iežas hálldašanovddasvástádusa ollu kulturmuittuin miehtá Sámi. Kulturmuitošlájat, áiggis ovdal ja mannjá sámi etnisitehta ásaheami, leat dávjá nu lávga čadnojuvvon sámi kulturhistorjái ja sámi etnisitehta ásaheapmái ahte daid berrešii Sámediggi hálldašit, ovdamearkka dihtii goddebivddu reaidduid ja báktedáidaga sámi guovlluin. Dološ čálalaš gáldut ja sámi terminologija čatnet daid sámi bivdoservodahkii. Muhtun bivdorusttegiid sáhttá beaivádit geadéáiggi lohppii, ja dát duođašta sámi kultuvrra ja eanadatgeavaheami oktilašvuoda.

Sámediggi oaivvilda ahte lea dárbu ođasmahttit dálá geavada gaskal Sámedikki ja fylkkagielda. Dárbu lea buoridit ovttaskas kulturmuitošlájaid ovddasvástádussurggiid presiserema lea šaddan áigeguovdilin, dál go sierralohpeeiseváldi lea biddjojuvvon njuolggá Sámediggái ja fylkkagieldaide. Sámediggi háliida revideret ja áigeguovdilastit guđe kulturmuitošlájaide dát konkrehta berre guoskat. Danne áigu Sámediggi álggahit proseassa dáid hástalusaid oktavuođas ovttas guoskevaš fylkkagieldaiguin ja Riikaantikvárain.

Mihtut

- Sámediggi hálldaša stuorát oasi kulturmuittuin mat leat hui deatalaččat ja lahka čadnojuvvon sámi kultuvrra ovdáneapmái.

Strategijat

- Álggahit proseassa oažžut ásahuvvot foruma gos digaštallat ja revideret dálá guovttesuorat hálldašeami geavada.

10 Ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusat

Diedáhusa čuovvuleapmi dáhpáhuvvá jahkásáš bušehtaid bokte, dalle go ráhkaduvvojít oassemiittomearit ja doaibmaplánat guoskevaš guovlluide. Diedáhusas leat guhkes áiggi perspektiiva, ja lea lunddolaš geahčadit diedáhusa golmma-njealje lagi manjá ja árvoštallat leat go definerejuvvon mihtut olahuvvon.

Diedáhus gáibida eanet árjjaleappo ja olggos guvlui ovttasbarggu iešguđege

ovttasbargoguimmiiguin nugo gielddaiguin, sámi museaiguin ja iešguđege organisašuvnnaiguin. Dasa lassin lea oktavuohta ja čuovvuleapmi ráfáidahattojuvvon visttiid odđa eaiggáidiid stuorra joavkuin, mearrideaddji deatalaš jos Sámediggi váldá ovddasvástádusa automáhtalaččat ráfáidahattojuvvon sámi visttiin. Doaibma olggos guvlui gáibida mealgat eanet hálldahuslaš resurssaid. Seamma guoská sámi kulturmuittuid duođašteapmái ja gaskkusteapmái.